Dr. S. GUNJAČA:

HISTORIA SALONITANA MAIOR

I. RIMSKI RUKOPISI

Imenom »Historia salonitana maior« nazvao je Farlati prijepise rukopisa pod naslovom »Historia salonitanorum pontificum« zbog velike sličnosti s djelom Tome arcidakona, koje je poznato pod uobičajenim pokraćenim naslovom »Historia salonitana«, a koje je, poradi razlika u tekstovima, nazvao »Historia salonitana minor«.[1] Tekst H. s. maior podudara se s tekstom H. s. minor do g. 1185., ali sadržava neke pasuse, kojih nema u H. s. minor, dok H. s. minor ima neke pasuse, koji ne postoje u H. s. maior. One pasuse, koje ne susrećemo u H. s. minor, naša historiografija naziva umecima, interpolacijama. Izvoran rukopis nije se sačuvao, ali zato ima sačuvanih prijepisa, koji su se u XVI. stoljeću, regbi, mnogo umnožavali. Već je historik Lucius znao za više egzemplara ovog djela, kad je za nj rekao: »... Quod huius operis plura exempla circumferuntur«,[2] a Barada je utvrdio, da danas postoji šest primjeraka.[3] Kako će pak na naše razlaganje o uzajamnoj zavisnosti, a s tim u uskoj vezi i na utvrđivanje starosti, utjecati oni egzemplari, koji se danas nalaze u Rimu, to ću se osvrtati samo na ove.

Šišić je tvrdio, da se sada u Rimu nalaze tri primjerka H. s. maior: jedan kod Zbora »de propaganda fide«, a dva u vatikanskoj biblioteci. Prvi je, kaže, s natpisom »Servia, Albania, Dalmatia, Illyricum« sa signaturom Lat. I., a druga dva da potječu iz dvaju fondova: barberinskog (Barb. lat. 3218) i urbinatskog (Urb. lat. 910).[4] Pregledavajući sva tri egzemplara utvrdio sam, da urbinatski nema ni jedne t. zv. dopune, koje karakteriziraju ostale primjerke H. s. maior, i zato nema razloga, da odsada urbinatski egzemplar među te ubrajamo. Prema tomu bi od primjeraka, koje je naveo Šišić, preostala u Rimu samo dva: Propagandin i barberinski (3218). Uočimo li, što je sve rečeno u našoj literaturi o barberinskom rukopisu, zapazit ćemo, da svi pisci govore samo o jednom primjerku barberinskog fonda,[5] iako se spominju razne

signature. Rački je izričito naglasio signaturu 3481.[6] Črnčić je ne navodi, ali sudeći po opisu barberinskog rukopisa u Pripomenku[7] vidi se, da se taj opis podudara sa svim oznakama istog manuskripta, koji ocjenjuje Rački, t. j. s onim pod signaturom 3481. Šišić međutim govori o barberinskom rukopisu Lat. 3218.[8] Dakle sva trojica, a po njima i ostali, znaju samo za jedan barberinski rukopis. Međutim u vatikanskoj biblioteci postoje dva primjerka barberinskog fonda: onaj, koji su pregledavali Rački i Črnčić, a na kojem je oko početka ovog stoljeća promijenjena signatura u »Barb. lat. 828«, i drugi, koji spominje Šišić pod sadašnjom signaturom »Barb. lat. 3218« (prije 3636). Šišić je u uvjerenju, da postoji samo jedan barberinski egzemplar, držao, da je to taj i ne osjetivši, da je naišao na drugi, koji je od Lucijusovih vremena pao u zaborav. Pročišćavanjem te zbrke na čistu smo s time, da sada u Rimu postoje, t. j. da se zna za tri primjerka prijepisa H. s. maior: Propagandin i dva barberinska. Na osnovu te konstatacije broj dosad poznatih primjeraka prijepisa H. s. maior podiže se na osam (uključivši Propagandin).

Prvi je Šišić pokušao kronološki poredati rukopise, tvrdeći kategorički da su sva tri rimska (s urbinatskim!) potekla iz jednog, starijeg, koji je nesumnjivo splitskog postanja, te vjeruje, da je među njima najstariji Propagandin, koji je prepisan negdje potkraj XVI. ili na početku XVII. stoljeća. a barberinski (3218) da je nešto mlađi. Dalje drži, da njihov izgubljeni splitski predložak nije mogao nastati prije drugog decenija XVI. stoljeća, jer da to dokazuje bilješka o prijekoj smrti kralja Zvonimira, za koju veli da je nastala po hrvatskoj redakciji Ljetopisa popa Dukljanina, a ta da je donesena u Split nešto prije g. 1510.[9] (= Papalićevo otkriće u Krajini kod Markovića). Taj posljednji zaključak otkriva povođenje za Račkim, koji je bio uvjeren, da je vijest o nasilnoj smrti Zvonimira, koja se nalazi u H. s. maior, preuzeta iz Dukljaninova Ljetopisa,[10] što je a priori djelovalo na kronološko opredjeljivanje ne samo prijepisa, nego i samog postanka tobože izgubljenog splitskog originalnog rukopisa — H. s. maior. Koliko je bio osnovan taj Šišićev sud, vidjet ćemo u toku ove rasprave, a sad ćemo pristupiti kronološkom svrstavanju rimskih rukopisa prema drugim osobinama.

Da bi se utvrdio čvršći kronološki red, treba se ovdje dotaći osnovnih karakteristika pojedinog rukopisa, jer se već po samoj zbrci s obzirom na dosad poznat broj rimskih primjeraka nesumnjivo može tvrditi, da oni nisu pobliže istraživani. Postoje doduše opisi sadržaja, ali prilično nepotpuni. Uglavnom se zadovoljavalo time, da se kolacioniraju poglavlja sa H. s. minor i da se istakne, koja se od njih među sobom slažu, što je ispušteno, a što dodano. Toga se kriterija držao Rački i njega se uz neznatne varijacije drže i dandanas, te zato ovdje iznosimo opis Račkoga:

»Ova poviest nije razdieljena u glave, već teče s Vatikanskim rukopisom (= Luciusova ostavština sign. 7019) do gl. XXIV., nekoja izpustiv iz njega a nekoja iznovice dodav. Tako neima u njoj gl. I., IV., IX., XII—XVI., XXIV—LI. Ali mjesto ovih izpuštenih glava uvršćeni su u poviest spisi solinskoga sabora pod arcibiskupom Honorijem (str. 114—119.), dva lista pape Ivana IX. (914—28)[11] Ivanu arcibiskupu Spljetskomu (str. 128—30), jedan Tomislavu »kralju« hrvatskomu i Mihajlu, županu hlskomu (str. 130, 131); zatim spisi sabora Spljetskoga (str. 131—133), pa opet pismo pape Ivana IX. na rečenoga arcibiskupa. Nadalje pismo Lava VI. (928—929) na Formina Zadarskoga, Grgura Ninskog i ostale dalmatinske biskupe (str. 135, 136). Rieči, koje se u tom rukopisu čitaju o smrti kralja »Zvonimíra« naveo sam u pomenutoj raspravi (= Književnik I. 225—7); što dalje sliedi (str. 140—142) izvađeno je iz gl. XVII. poviesti Tomine po rukopisu Vatikanskom (= 7019), od koga se razlikuje, navodeći, da je sestra Ladislava Kralja a supruga Zvonímira pozvala svoga brata u pomoć poslie smrti muža u čemu se slaže s Thuroczom. Vriedno je ovdje prepisati tobožnji »Epitaphium Suonimeri Regis Croatorum« (slijedi tekst epitafa). Poslije nekih kraćih dodataka navađa se u tom rukopisu (str. 146) povelja (Farlatí, Illyr. III. 174) kralja Gejze II. od g. 1143. darovana Gaudinu arcibiskupu spljetskomu i zatim pečatnica pape Urbana III. od 12. Prosinca 1185. Petru nadbiskupu spljetskom (Farl. III. 221), napokon zaključak (Farl. III. 213) sabora pokrajinskoga, držanoga u Spljetu u crkvi sv. Andrije Ap. g. 1185 (str. 156, 157). Time se završuje rukopis Barberinski«.[12]

Črnčić, kad opisuje sadržaj, slaže se u glavnim tvrdnjama s Račkim, makar ga na jednom mjestu nije shvatio te mu prigovorio, da u barberinskom rukopisu nije posljednji splitski biskup Andrija Cornelius, nego Petar (g. 1185—7), iako je Rački jasno rekao, da to iznosi Farlati, za kojeg je ustvrdio, da je radio po drugom, Propagandinu primjerku.[13] Inače jedini Črnčić opisuje vanjske znakove spomenutog barberinskog rukopisa.[14] Ali Rački niti je sve »dopune« u Ocjeni naveo niti ih je kasnije, priopćujući u ediciji rukopisa »Historia salonitana« tekst barberinskog primjerka, sve tekstualno iznio. Tako je u Ocjeni prešao preko druge legende o sv. Dujmu, a kad iznosi barberinski tekst u HS., opet na drugi način preko nje prelazi, smatrajući je nastavkom prve.[15] To je nesumnjivo učinio stoga, što u tekstu nema nikakva posebna znaka, kojim bi se formalno istaknuo prijelaz na drugu legendu, makar je još Farlati zapazio, da je ona nešto odjelito i iznio je kao cjelinu.[16] Rački prelazi preko nekih bilježaka, kao što je: »In quodam líbro vetustissimo«, zatim preko preinaka teksta i manjih stilističkih izmjena. Dapače vijest o pogibiji kralja Zvonimira ne donosi iscrpno, nego je kida na najvažnijem mjestu. Sve to ulazi u kasniju líteraturu i u njoj se održava do danas.

Zajedničko i bitno jest kod sva tri rukopisa, što se od početka do kraja podudaraju, dapače se slijepo pridržavaju i tehnike pisanja te pokazuju apsolutno poklapanje u formama: naslovi glava su svima isti, alineje vrlo rijetke i skoro zajedničke, imena onih biskupa, za koje nije povezan ni jedan događaj, bilježena su u dva stupca. Za utvrđivanje kronološkog odnosa među tim primjercima poslužit će nam dva faktora: grafija i lakune. Sva tri primjerka pisana su humanistikom i među njima nema mnogo vremenskog razmaka, najviše oko stotinu godina. Ovdje ćemo početi opisom od najmlađeg prema najstarijem.

1. Primjerak s brojem 3218 pisan je kurzivnom humanistikom, koja se približava karakteru modernog pisma. Ova je faza humanistike u jeku oko početka XVII. stoljeća. Prijepis se ne nalazi odjelit, nego uvezan u konvolut skupa s prijepisima nekih drugih rukopisa[17] i pod istom signaturom. Nepažljivo je uvezan s porazmiješanim arcima i prema tome s ispreturanom paginacijom. Neki listovi pri kraju arka su prazni. Egzemplar se sastoji od dva dijela: starijeg prijepisa i mlađe dopune. Razlike među njima se jasno vide kako po drukčijoj kaligrafiji (sl. 1) tako i po različitu papiru, što pokazuju nejednaki tvornički vodeni znakovi Starijom kaligrafijom pisan je tekst H. s. maior, koji ide od lista 7 (ispred njega nema prethodnih brojeva paginacije) do lista 60, a drugom se kaligrafijom nastavlja ondje, gdje H. s. maior prestaje. Prepoznaje se, da je taj nastavak rađen prema H. s. minor bilo po Luciusovu izdanju u »De Regno Dalmatiae et Croatiae«, bilo po rukopisu, koji je Lucius darovao Vatikanu, ali da nije tekstualno prepisivano, nego je tek ponešto ekscerptirano, preskočena su dapače cijela poglavlja. Prepisivač sam odaje, da se služio pomenutim djelom, jer iz drugih sastavaka, naime iz Barbazanisova i Cutheisova, koje sam spominje, prepisuje i ono, što se usko tiče splitske metropolije. Ta se dva djela nalaze u spomenutom rukopisu skupa s Tominim djelom, i zajedno su publicirana u djelu »De Regno«, pa je jasno, da je odatle ovaj nastavak crpljen. Sastavljač starijeg indeksa biblioteke Barberini, bibliotekar Pieralisi, naveo je u indeksu, da je taj dodatak Ughellijev,[18] o čemu sam se uvjerio uspoređujući Ughellijevu[19] kaligrafiju u drugim njegovim sastavcima, koji se nalaze u vatikanskoj biblioteci. Samo se po sebi razumije, da ovakva Ughellijeva kompilacija ne predstavlja baš nikakvu historiografsku vrijednost. Nama je veza Ughellija s ovim rukopisom važna za nešto drugo. Ne znajući šišić za nju, tvrdio je, da Lucius kad govori o apokrifnosti dodataka, ne kaže izrijekom, na koji se egzemplar to odnosi.[20] Ovdje ćemo dokazati, da se Luciusova primjedba odnosi baš na ovaj primjerak. Lucius naime sam u napomeni kaže, da mu je egzemplar pokazao Ughelli,[21] a da je Ughelli imao baš ovaj primjerak, dokazuje spomenuti nastavak prijepisa pisan njegovom rukom. Ima još jedan dokaz, koji ovo potvrđuje. Na početnoj strani ruko-

písa, pri gornjem lijevom uglu, davnom je rukom napisano: »Ex mss (= manuscriptis) dono Ferd. Ughelli«. Nema dakle sumnje, da je Ughelli pokazao Luciusu svoj primjerak. A da je baš taj bio u ruci Luciusovoj, dokazom su marginalne bilješke na njemu, koje je učinio sam Lucius. To sam utvrdio po kaligrafiji, koja je identična s onom u Luciusovoj ostavštini u Vatikanu[22] (isporedi reprodukcije br. 2—7). Istina, Lucius je identične i slične bilješke pravio i na drugom barberinskom primjerku; ta sam kaže, da sličnih primjeraka ima mnogo! To su dakle preostali znakovi, koji govore, da ih je ispoređivao s H. s. minor. No sumnja, da bi se Luciusova primjedba mogla odnositi na ovaj drugi egzemplar, ne bi bila umjesna prosto zato, što s druge strane nije ničim potvrđeno, da bi taj primjerak Ughelliju bio uopće i poznat, dok se za prvi sasvim pouzdano zna, da jest.

Kako karakter grafije govori, da je ovaj primjerak najmlađi od triju rimskih, i pošto je dokazano, da je on bio Ughellijev, to se sada može unijeti više svijetla u pitanje o vremenu njegova postanka. Svakako imamo čvrst terminus post quem non. Lucius u pomenutoj napomeni kaže, da je taj rukopis Ughelli upotrebio za peti svezak svoga djela »Italia sacra«. Taj je svezak štampan g. 1653. pa je prema tome rukopis mogao nastati samo prije te godine. Da nije nastao neposredno prije tog vremena, svjedoči činjenica, što je Ughelli umio birati stariju građu, pa kad je uzeo u ruke taj rukopis, morao mu se činiti nešto starijim. Neshvatljivo je, da bi on manuskriptu svježeg obličja toliko povjerovao, te se na nj slijepo oslonio i iz njegova sadržaja prenio podatke u svoje djelo bez ikakva ograđivanja. Lucius govori, da se Ughelli uvjerio, da je nov, kad mu je pokazao rukopis H. s. minor, ali je do toga došao na osnovu ispoređivanja s mnogo starijim primjerkom, što sam kaže sa »visa mei codicis antiquitate et cum suo exemplo quod habebat collato«. Doista se ovaj kasniji prijepis mogao činiti mlad prema Luciusovu primjerku H. s. minor iz konca XIV. stoljeća (sign. 7019), i samo prema ovom odnosu se ima tumačiti onaj izraz, da je pisan »manu recenti«. Zato »manu recenti« može podnijeti nekoliko decenija starosti, a da nije tako, bilo bi samom Luciusu u interesu, da zbog svoje tvrdnje o apokrifnosti pomenutih pasusa upotrebi izraz »manu recentissima«. Po svemu ovome i uz pridržavanje svake rezerve možemo postanje Ughellijeva rukopisa staviti u vrijeme oko početka XVII. stoljeća.

2. Drugi barberinski primjerak (828) opisao je već Črnčić,[23] samo što on ne znajući, da postoji Ughellijev primjerak, misli, da se Luciusove primjedbe odnose na taj rukopis, ali unatoč tomu smatra »po pismu sudeć, i što onako razređuje besjede«, (misleći pri tom na Luciusovo »nedavno« pisano), da je taj rukopis pisan »malo više od sto ljet prije 1658« tvrdeći, da je Lucius imao pravo (s obzirom na oznaku starosti!). Sudeći po karakteru grafije potpuno bih se složio s Črnčićem i postanak ovog rukopisa svr-

stao oko sredine XVI. stoljeća. Međutim za nas je važno istaknuti usku srodnost između Ughellijeva primjerka i ovog rukopisa, koja se regbi očituje u direktnom ispisivanju jednoga i drugoga, jer je tako i s druge strane ipso facto dokazano, koji je stariji, a koji mlađi. U oba teksta postoji mali broj lakuna, što potvrđuje, da su oba prijepisi. U drugoj varijaciji legende o sv. Dujmu, a u trećem, najstarijem, Propagandinu primjerku, gdje stoji »Insane Maurili pecunia«, u barberinskom (828) je ono Maurili zamrčeno, pa se nije moglo pročitati i odatle u Ughellijevu »Insane ..... li pecunia«. U Propagandinu pak stoji »inique ageret hominem«, a u rukopisu pod brojem 828 opet je zamrčeno, pa je u Ughellijevu egzemplaru došlo »unquam .... hominem«. Dalje se u Propagandinu primjerku, ali teško čitljivo, nalazi »ordinis iuris promessum est«; to je u rukopisu 828 zapisano »ordinis .... iuris«, a kod Ughellija isto tako. Po ovome se vidi, da su nejasnosti, stvarane u drugom barberinskom primjerku, prešle u Ughellijev, a nikako obratno, i zato je najvjerojatnije, da je on odatle i potekao, t. j. da je barb. primjerak 828 stariji od Ughellijeva.

3. Propagandin primjerak pisan je ranom humanistikom, koja u mnogočem sliči knjižnoj (humanistica libraria): ima prevelika slova kod inicijala i ličnih imena, a ligature su veoma rijetke, te se može reći da ih jedva ima. Period njena cvata je bio u petnaestom stoljeću.[24] Egzemplar je dospio u fascikul među naredbe i izvještaje (decreta et relationes), koji se odnose na Balkan. Postoje svega tri takva fascikula, koji sadrže građu za period od g. 1625. do g. 1648. Naš se rukopis nalazi pri kraju trećeg fascikula, koji nosi naslov: »III. Albania, Macedonia, Servia, Dalmatia et Illyrico 1648. N° 264«[25] i obuhvata listove 607—651. U taj fascikul i na taj položaj u njemu rukopis nije mogao dospjeti ni po kakvom kriteriju, nego samo mehaničkim stavljanjem uvezivača. Budući da je bez izrazitih formalnih kronoloških oznaka i krnja izgleda, dok je ostala građa datirana, povezivač vjerojatno nije znao, kud će s njime, pa kad mu je pri uvezu preostao, ubacio ga je iz neprilike i nasumce na kraj fascikula. Taj primjerak ima isti sadržaj kao i ona dva, o kojima smo već govorili.

Ali taj manuskript ima još nešto, što druga dva nemaju. Pred njim se nalaze, ali odjelito prišivene, »Memorie Archiepiscoporum Salonitane ecclesie« (sl. 8.) na tri lista (604—606) na papiru istog formata i kvaliteta, ispisano istim pismenima kao i tekst H. s. maior, ali čini se, ne do kraja. Te su Memorije smatrane dosada sastavnim dijelom H. s. maior, te se po posljednjoj kronološkoj oznaci na njima »Andreas Cornelius 108, venetus 1512« (sl. 9.) pripisivala istovremenost objema povezanim tekstovima. Šišić je tvrdio, da je rukopis H. s. maior mnogo m l a đ i, i to na osnovu činjenice, što godina 1512. ne odgovara stvarnom izboru A. Corneliusa, jer je on izabran dvije godine kasnije, a došao je u Split

tek g. 1527.[26] te je ova bilješka o njemu mogla biti napisana tek pošto je njegov izbor već pao u zaborav, a za to je trebalo da proteče vremena.

Ako pogledamo karakter tih Memorija, vidjet ćemo, da je to običan katalog, popis, ordo, series, salonitansko-splitskih metropolita. To je zaseban popis, zamišljen doduše, da zabilježi i pokoji događaj uz koje ime, — i zato je nazvan »memorie«, — ali daleko od ambicije, da iznosi historiju solinsko-splitske crkve. Sam prostor od tri lista je premalen i upravo tolik, da je ispunjen imenima 108 biskupa. Od tolikog broja imena samo je uz njih šest pridodana bilješka,[27] i to prve dvije u toku pisanja popisa, a ostale naknadno. Po svemu se tome vidi, da su te katalog-memorije djelo pisano posebno, po sadržaju i formi slično tolikim drugima, kojima je splitski kaptol upravo obilovao.[28] Da je posebno pisan, t. j. da nema organske veze s rukopisom, dokaz je u tome, što se lica ne slažu ni u broju, ni po imenima, ni po redu. Dovoljno je samo istaći, da za period od Dujma do Petra, koji je u H. s. maior posljednji, katalog sadržava imena 85 biskupa, a H. s. maior ima svega 41! Katalog je još manje mogao biti ekstrahiran iz Tomine HS., jer ih ona sadržava manje nego H. s. maior te za isti period ima svega 24 biskupa!

Očit je dakle dokaz, da je katalog sastavljen iz drugih predložaka, a za to govori i njegovo obuhvatanje biskupa do g. 1512., dok Tomino djelo ide do g. 1266. Isto se odnosi i na bilješke, jer jednu nalazimo uz Balianusa, za kojeg kaže, da je godine 1326. izdao odluku Horciji, opatici samostana sv. Marije de Taurello, a to nije moglo biti preuzeto iz HS, kad je ona pisana 60 godina ranije. Sve to govori, da te katalog-memorije osim susjedstva s tekstom H. s. maior nemaju s njome ništa zajedničko, t. j. da su katalog i H. s. maior dva različita djela. Kaligrafija i susjedstvo govore, da potječu iz iste ostavštine i od istog prepisivača. Taj je katalog Bulić-Bervaldijevom studijom utvrđen kao nepouzdan.[29]

Inače sam vodio računa o podijeljenom mišljenju Farlatija[30] i Račkoga[31] s obzirom na dometanje posljednjih nadbiskupa drugom rukom. Očito je, da je u katalogu, što se grafije tiče, mnogo što slično, a evidentno je opet, da sve nije identično. Sve do potkraj popisa, osim uz Ivana Ravenjanina, koji se inače bez ovog atributa nigdje ne javlja, nema oznake porijekla ni jednom biskupu i vidi se, da začetnik kataloga nije imao namjeru da navodi porijeklo. Međutim pri kraju kataloga, naročito kod posljednjih imena, porijeklo je naznačeno. Jednom je dapače, uslijed stisnutog prostora, ono umetnuto ispred imena: »Venetus Jacobinus Baduario 102.« Negdje su uz imena naknadno dodane godine.[32] Tako je uz posljednjeg Andriju Corneliusa napisano: »Venetus 1512.« Čini se, da su ti sitni dodaci pridodani još nekolicini biskupa ispred posljednjih, koliko je u doba toga dodavanja još postojalo sjećanje na njihovo porijeklo. Granicu je teško postaviti, ali sva-

kako se Farlatiju ne može upisati u grijeh, što je tvrdnjom o pridodavanju drugom rukom htio spasiti svoje mišljenje o starosti rukopisa. Takav se dojam uistinu može dobiti gledajući popis, ali se s nedostatka oštrih razlika ne može to kategorički tvrditi. No bez obzira na to, godina 1512. ne pravi nikakvu smetnju utvrđivanju ranijeg postanka djela. Nju će kao dosadašnju stalnu zapreku za terminus ante quem non potpuno odstraniti činjenica, što se tu radi opet o jednom prijepisu, a nikako o originalu, pa zato se spomenuta godina ili još neko vrijeme iza nje može odnositi samo na vrijeme postanka prijepisa. U to nas u prvom redu uvjeravaju brojne griješke, koje mogu nastati samo pri prepisivanju,[33] a to još jače potvrđuje nekoliko lakuna u tekstu.[34] Najočitija je griješka u tekstu »Cum autem Crescentius debitum mortis solvit sepultus est in sacro ofago marmoreo.....« (v. dalje u tekstu H. s. maoir naš pasus 40). Taj »sacro ofago« je potpuno besmislen i ne znači ništa. Pravi auktor je znao, što piše i označio je, da je Crescentius pokopan »in sarcofago marmoreo«. To je zaista mogao iskriviti samo prepisivač koji ili nije znao pročitati ili nije znao, što je to sarkofag, pa mu je izišao neki sv. Ofag, i već po tome je jasno, da je naš tekst prijepis. Stoga je bjelodano, da je prije tog najstarijeg očuvanog prijepisa postojao naš sastavak.

Moglo bi se dapače tvrditi, da je Propagandin primjerak potekao opet iz jednog prijepisa, a ne originala, jer svi rimski primjerci ne pokazuju služenje istim predloškom. Da dva srodna barberinska egzemplara nisu potekla od Propagandina, dokaz je u tome, što se ne slažu u lakunama i sitnim naznakama.[35] Kad nisu ispisane iz Propagandina primjerka, a sadržavaju razlike kao što je »explicit« kod Propagandina, a »Maximus salonarum...« kod Barberinskih onda im ni predložak nije bio isti. Kako sva tri primjerka zadržavanjem lakuna i drugih formalnih obilježja slijepo slijede svoj predložak, to ne može biti govora o kakvom namjernom dopunjavanju prepisivača. Kudikamo se očitije vidi, da je moglo doći i da je dolazilo samo do ispuštanja po koje male česti, vjerojatno omaškom. Stoga onaj »Maximus salonarum« ne govori o dodavanju, a ni o preuzimanju iz Propagandina primjerka, kad u njemu ne postoji; morao je dakle poteći iz kojeg drugog egzemplara. Isto bi tako onaj »explicit« govorio, da je Propagandin primjerak uzet iz predloška, po kojem nisu rađeni barberinski rukopisi. Ovdje uzgred možemo dopuniti prijašnju tvrdnju o izdvojenosti kataloga od teksta H. s. maior, jer da je kod starijih egzemplara postojao katalog organski vezan za tekst, bio bi se tada on i u kojem drugom prijepisu bez sumnje javio. Iz toga se može zaključiti, da je još prije Propagandina primjerka kolalo više egzemplara prijepisa H. s. maior. Znamo na primjer, da je modruški biskup Šime Kožičić-Benja pribirao staru dokumentarnu građu i da je imao svoja »Collectanea«,[36] u koja je ispisao jedan primjerak H. s. maior, koji je

opet prepisao Levaković.[37] Ne možemo zamisliti, da Benja pribirući staru građu »ex variis codicibus et tabulis« ne bi osjetio, da je H. s. maior tako svježa, kad bi ona bila napisana poslije god. 1512. Ti kodeksi i tabule bili su svakako stariji, a pošto ne znamo kad je Benja to sakupljao, nije isključeno, da je stari kodeks H. s. maior već bio u njegovoj ruci prije g. 1512. U svakom je slučaju isključeno, da bi njegov postanak padao u doba Benjine starosti († 1536).

Gledajući na narav Propagandinog egzemplara moram zaključiti, da je pripadao nečijim »collectaneama«. U »collectanea« se prepisuju raznoliki spisi bez obzira na njihovu srodnost i povezanost, pa se zato uz naš egzemplar nalazi i katalog. Da su to samo preostaci većih »collectanea« za to bi govorila i stara paginacija, po kojoj znamo još i to, da su u nju bili davno ispisani sastavci jedan za drugim, dakako iz različitih predložaka. Na prvom listu stoji stari redni broj 289 (v. reprodukciju br. 8), a na zadnjem 336, nemamo dakle ni početka ni završetka, pa se vidi, da je u tim »collectaneama« bilo mnogo toga napisano ispred naših sastavaka, a ne zna se, koliko iza njih. Moglo bi se tek nagađati, da bi se ovi ostaci mogli odnositi još i na istrgane dijelove Benjinih »collectanea« zato, što se i ona nalazila u istoj instituciji do god. 1805. (v. bilj. 36), no nemoguće je vjerovati, da Farlati ne bi spomenuo, da se to na njih odnosi. Svakako, čim se naš primjerak javlja u nečijim »collectaneama«, gdje su i drugi spisi ispisani redovno istom rukom, ne treba sumnjati, da se radi o prijepisu, i odatle onda zajednička pojava H. s. maior s katalogom. Tako je i s ove strane potvrđena njihova tekstualna nezavisnost.

Po svemu izloženom možemo već sada s potpunom sigurnošću ustvrditi, da je H. s. maior ovakva, kakva je do nas doprla, nastala prije XVI. stoljeća, drugim riječima, prije otkrića Ljetopisa popa Dukljanina, te stoga otpadaju sva dosadašnja mišljenja o njenu postanku poslije ovog otkrića.

II. UPOREĐENJE S DJELOM »HISTORIA SALONITANA MINOR.«

Rukopisi H. s. maior ne nose nikakvu formalnu oznaku, po kojoj bi se prepoznao auktor. O njenu postanku i sadržaju postoje različna mišljenja, koja su nastala više pri plediranju za autentičnost ili apokrifnost njenih »interpolacija« nego li pri proučavanju i komparaciji samih tekstova. Osvrt na H. s. maior uzrokovali su naročito salonitanski i splitski sinodi i pitanje načina smrti kralja Zvonimira. Tom zgodom palo je više raznolikih konstatacija u vezi postanka, sadržaja i auktora ovog djela, a ovdje narav postavljenog zadatka iziskuje, da neka iznesemo u osnovnim crtama.

Lucius se prvi otvoreno izjasnio za srodstvo dviju solinskih historija, čim je rekao, da je uspoređivao H. s. maior s njegovim primjerkom rukopisa Tomine HS (»contulique cum hoc codice«) što se vidi i po njegovu rukopisu na naznačenim tablama. Za sinode, papinska pisma i Zvonimirov epitaf držao je, da su izmišljeni i podmetnuti.[38]

Možda najranije, a mutno očuvano mišljenje o karakteru sastavka, našlo je odraza kod nepoznatog sastavljača kataloga, koji ga je nazvao »Cathalogus II. ex historia salonitana codicis Bigniani«.[39] Isticanje Benjina kodeksa očito dokazuje, da je imao razloga da ga tako nazove, a to ne bi bio učinio, da nije znao i za drugu HS, koja nije sadržajem ista, što se onda mora odnositi na H. s. minor, pa su obje historije na ovaj način dovedene u srodstvo.

Ughellí se prvi poveo za Luciusom, te je na svom primjerku ispod naslova »Incipit historia Salonitanorum pontificum« dodao: »Auctore Thoma archidiacono Spalatensis qui floruit circa anno 1266«, pa zatim ravnodušno nastavio H. s. maior kompiliranjem iz Tomine H. s. minor (vidí priloženu reprodukciju br. 1).

Anonimni sastavljač lista 67. u barberinskom primjerku 828[40] znajući za mišljenje obojice prethodnih kaže, da je to kopija Tomine HS., koja ide do gl. 24., ali da joj nedostaju čitave neke glave (1, 4, 9, 12 i 16), da u drugim glavama nedostaje mnogo riječi, ali da ih je mnogo više dodano. Ti dodaci su sa strane označeni crtom.[41] Dalje kaže, da je život sv. Dujma prepisan iz lekcije i Žića, a bula Urbanova i sinod (g. 1185.) iz autentičnih predložaka, ali da se ne zna, odakle je uzeto ostalo; a pošto ti ostali prijepísi vrve greškama, kaže, da se time razotkriva apokrifnost.

Farlati je prvi digao glas protiv te tvrdnje i na više mjesta u svom djelu uzeo u obranu autentičnost dodataka.[42] Konstatira, da je prvobitni tekst osakaćen i naslućuje, da je mogao sezati do glave dvadeset i osme, jer mu se čini, da su neke stranice istrgnute.[43] U dvoumicí je, da li je već gotovu HS dopunio sam Toma ili netko drugi. Kaže, da je neriješeno, je li dopunjavanje vršeno do kraja teksta, koji postoji u Luciusovoj redakciji, ili se prepisivač umorio pa prestao pisati, ostavívši djelo nedovršeno. Postojale su, veli, dvije HS.: štampana i ta u rukopisima; ali premda je ta u rukopisima za polovinu manja, ipak obilnije iznosi događaje í spomenike te u tome nadilazi prvu, i zato ju je, kaže, zgodno nazvati »Historia salonitana maior«. Za dodatke veli da u njima ima mnogo pisarskih grešaka, koje su unijele toliko nejasnoća, da se jedva može razumjeti tekst i da je ostalo jedva nešto neiskvarena. Misli, da je ova iskvarenost jezika barbarízmima utjecala na Luciusov sud o apokrifnosti. Tvrdi, da su raznolikost i ne podudaranje stila nastali zbog toga, što je onaj, koji je dometao, sve prenio, kako se u predlošku nalazilo.[44] Za katalog u Propagandinu primjerku mísli, da ga je mogao sastaviti Toma

ili netko blizu njegova vremena, dok za posljednje biskupe misli da su dodani naknadno drugom rukom.[45]

Rački pored naprijed iznesenog opisa tvrdi, da je vijest o Zvonimirovoj smrti identična s tom viješću u hrvatskoj redakciji Ljetopisa popa Dukljanina, pa da je odatle ili iz zajedničkog im predloška preuzeta. Zatim, — da je na osnovu Dukljaninove kronike prerađena Tomina historija početkom XVI. stoljeća na taj način, što joj je nepoznati pisac dodao dokumente ondje, gdje mu se činilo najzgodnije. U obliku imena »Zolomerium«, koju ima i Thuroczy, nalazi argumentaciju protiv Farlatijeve tvrdnje o starosti H. s. maior.[46] Po tome, što se sve izmjene tiču splitske crkve, Rački drži, da su nastale u Splitu. U razdvojenosti Lucijusova i Farlatijeva mišljenja nalazi sredinu i kaže, da isprave s obzirom na autentičnost treba razlikovati od drugih dodataka. Što se tiče Zvonimirova epitafa, smatra ga izlivom ili dopunitelja Tomine povijesti ili kojeg drugog rodoljubnog pjesnika. Isprave su mu od »preustroitelja« solinske povijesti uvrštene od drugdje, i teško je vjerovati, da ih je on sam izmislio. Autentično je, kaže, ono, što se tiče borbe za slavenski jezik, jer ima dokaza, da se ona kasnije nastavila.[47] Poslije izjavljuje, da su splitski sinodi (925—28) izneseni u prerađenom obliku, što je učinila druga ruka, i da su to vjerodostojni argumenti, ali da po današnjem obliku i stilu pripadaju kasnijem vremenu.[48] Najzad, to prerađivanje argumentira ispravljanjem glave XV. splitskog sinoda, a autentičnog potkrepljuje navodom, da se osobe spominjane u sinodima nalaze i u drugim dokumentima.[49]

Črnčić smatra, da je ovaj prijepis nastao u prvoj polovini XVI. stoljeća, a što se tiče porijekla vijesti o pogibiji Zvonimirovoj, drži da nije preuzeta iz Dukljaninova Ljetopisa, pošto u njoj ima nešto manje, a nešto više nego u Ljetopisu (epitaf). U tom poglavlju, u pasusu »in loco illyrica lingua appellato Cossovo«, smeta mu ono »illyrica lingua« kao i oblik imena Suonimir, jer da Latini do XV. stoljeća ne upotrebljavaju izraz illyrica nego sclavonica, a Zvonimir da se javlja oblikom Suinimirus. Zbog toga se susteže, da izreče svoj sud o djelu.[50]

Kršnjavi se uglavnom pridržava Račkoga. Inače tvrdi, da »nastavak« H. s. maior odgovara tekstu H. s. minor. Epitaf mu je izmišljen, a smatra sumnjivim dokumente, koji govore o borbi za crkveni jezik.[51] Kasnije je pisao, da su krivotvoreni zato, da se pokaže, kako su sami Hrvati išli za tim, da se dokine glagoljanje, a to je pobio Gruber.[52]

Zeiller spominje salonitanske sinode sa sumnjom u autentičnost govoreći, da njihovo održavanje treba još dokazati. Pošto su sinodi naznačeni u dodacima H. s. maior u tekstu Tome arcidakona, kaže, da se zna, da su ovi dodaci vrlo sumnjivi i zatim zaključuje: »Možemo se zapitati, nisu li tobožnji sabori iz g. 530. i 532. također

podvostručenje s anticipacijom sabora, koji su se održali god. 924. i 925. Ovi bi, pak, mogli biti autentični, premda i za njih znamo iz »Historiae sal. maior«.[53]

Rittig smatra solinske sinode autentičnim.[54] Isti je proučavao u Rimu rukopise 7019 i 828 te ustanovio, da »interpolacije« nikako ne mogu biti formalne krivotvorine, proizvod kasnijeg falsifikata, nego da ih je neki naš čovjek iz autentičnih dokumenata uvrstio u svoj prijepis Tomine solinske povijesti, da bi mu bila što punija.[55]

Jireček vjeruje u autentičnost solinskih sinoda,[56] a što se splitskih tiče, pristaje uz Luciusa i kaže, da su sačuvani u jednoj zbirci XVI. stoljeća te da su podmetnuti. Na to ga navodi okolnost, što su u to doba Hrvati protivnici Simeuna, a Zahumljani njegovi saveznici, pa da to čini nevjerojatnim sudjelovanje Tomislava i Mihajla Zahumskog na splitskom saboru.[57]

Bulić i Bervaldi pristaju uz Farlatija, što se tiče salonitanskih sabora, i dopunjuju njegove razloge tvrdeći, da sama narav raspravljanja na solinskim koncilima odgovara prilikama i potrebama onoga vremena. Navode, da nema nikakva razloga, da budu podmetnuti potpisi biskupa, koji se tu nabrajaju, a s druge strane, da ima drugih izvora, po kojima se zna, da su održani. Ističu, da bi se uvuklo koje hrvatsko ili langobardsko ime, kad bi akta bila kasnije sastavljena. Zatim tvrde, da nije bilo svrhe falsificiranja, jer se iz njihova sadržaja vidi, da crkva samo gubi na ugledu, pošto se tu iznose mnoge mane. Što se kronologije tiče, datiranje po konzulima Lampadiju i Orestesu odgovara, a kad bi akta sabora bila falsificirana, vele, da bi godine bile drukčije označene. Zaključuju, da su solinski koncili uistinu održani, i da se akta ne mogu ubrojiti među krivotvorena.[58] Sličnim načinom, a naravno s drukčijim historijskim prilikama, Bulić i Bervaldi brane i autentičnost splitskih koncila.[59]

Šegvić prihvaća od drugih auktora sve ono, što je rečeno u prilog apokrifnosti »dodataka«. Postanak »interpolacija« datira u petnaesti vijek i tvrdi, da su izrađene po manjkavim i oštećenim starijim ispravama.[60]

Šišić se osim već navedenog mišljenja o starosti primjeraka dotiče kodeksa obrađujući solinske i splitske sinode.[61] On uglavnom proširuje mišljenje Račkog, naročito Farlatija, a za postanak kaže: »Držim dakle da su ti dodaci dašto koliko su oni isprave i spisi posve vjerodostojni svojom sadržinom, došavši ipak do nas iznakaženi od nevještih prepisivača i to ne od jednoga, već od više njih što je i posve prirodno kod spisa VI. i X. vijeka, kad leže pred nama u rukopisima XVII. vijeka. Pored toga nije nemoguće, da je ovdje ondje gdješto dodano — zar bivše marginalne bilješke u predlošcima — ili ispušteno nemarom prepisivačevim, što je dašto smisao njihov još više oteščalo. Izgleda, dakle, da je

neki nepoznati nam vlasnik jednog prijepisa Tome arciđakona u svoj primjerak umetnuo ono, što je još tada njemu bilo pristupno iz nekog, zar splitskog arhiva[62]... Ali posla svoga nije dovršio, jer je dospio samo do glave XXIII. Tomina djela. Budući da je nepoznati kompilator umetnuo i kratku vijest o nasilnoj smrti kralja Zvonimira i inače pjesnički izmišljen epitaf njegov, a izvor tome jeste hrvatska redakcija Ljetopisa popa Dukljanina, koja je u Split došla tek na početku XVI. vijeka. Međutim samo kasno postanje rimskih rukopisa, odnosno njihova splitskoga predloška još nikako nije u bitnoj vezi s pitanjem o samoj vjerodostojnosti onih dopuna, jer one mogu da budu tako isto noviji prijepisi inače pouzdanih starijih spomenika, kao što je i ostali tekst djela arciđakona Tome«.[63] Za splitske sinode drži, da ih je složio ili kompilirao jedan učesnik obaju sinoda, bezuvjetno koji biskup dalmatinski, ako ne sam nadbiskup splitski Ivan, i to tako, da je papinska pisma spojio u jednu cjelinu sa svojim opažanjima.[64]

Kostrenčić ukratko iznosi historijat pitanja i slaže se sa svima onima, koji tvrde, da rukopisi, u kojima su sačuvani dodaci, nijesu stariji od XVI. vijeka. Iz čitavog zapleta izvlači sud, da će teško ikada uspjeti nesumnjivo utvrditi istinitost ili lažnost saborskih izvještaja. Njemu okolnost, što Toma ne zna za saborē ni njihova akta, predstavlja jak argumenat protiv njih.[65]

Srebrnič kaže, da su rukopisi iz vremena oko g. 1600. i da Toma kad je pisao djelo »Historia salonitana«, za njih uopće nije znao, makar da bi mu dobro bili poslužili.[66]

Klaić dokazuje, da je Toma poznavao akta splitskih sinoda, iako ih nije upotrebio. To tvrdi zato, što se Toma indirektno kasnije odaje, kad spominje, da je Grgur Ninski zadavao neprilika nadbiskupu Ivanu, i što zna, da su nakon dolaska Hrvata stajale biskupije u Sisku i Duvnu, a to je sve mogao doznati iz akata koncila, a naročito iz pisma pape Leona. Zatim — da je Toma sastavio katalog biskupa, što pokazuje glava XIII. i XIV., i pri sastavljanju upotrebio razne dokumente pa označio nekim biskupima vladare kao suvremenike pridavši im godinu prema datumu dokumenta, te je tako mogao pred sobom imati sinodske spise, a to da potvrđuje istovremeno spominjanje Tomislava i nadbiskupa Ivana.[67]

Perojević misli, da je iz akata ispušteno sve ono, što nije služilo određenoj svrsi i drži, da je to načinjeno zbog priloga nekoj kasnijoj raspri.[68]

Katić odlučno tvrdi, da su spisi splitskih sinoda vrlo sumnjivi u pojedinostima, ali da u cjelini imaju jasnih znakova autentičnosti. U faktu, što kompilator zna za dvije Dalmacije, vidi, da je on živio u X. stoljeću, jer da u falsifikatora XVI. stoljeća nije bilo tolikog povijesnog znanja.[69]

Praga, govoreći o autentičnosti sinodskih zaključaka veže ih za postanak rukopisa, oslanjajući se pri tome potpuno na Šišića i dodaje, da kasna pojava ne može vojevati u prilog njihove autentičnosti, pošto ih je sakupljač iz XVI. stoljeća lako mogao naći u arhivu splitske kurije već odavno krivotvorene pa ih u dobroj namjeri uvrstio s ostalim autentičnim dokumentima.[70]

Selem u prerađenoj monografiji[71] o Tomi arciđakonu kaže, da je u najnovije vrijeme Praga oborio autentičnost akata sinoda iz g. 925.[72]

Barada se u radnji o Gornjoj Dalmaciji — koja se upravo doštampavala u vremenu, kad je ova rasprava nastajala — uzgred osvrnuo na H. s. maior nazvavši je ispravno po samom naslovu na njoj »Historia salonitanorum pontificum«, i uspoređujući je s Tominom HS konstatirao, da se ove dvije kronike u mnogome tekstovno slažu, ali i razilaze u čitavim poglavljima, odlomcima i mnogim pojedinostima. Uspoređivanjem i kritikom teksta glave XIV. i XV., koji se u kronikama razlikuje, utvrdio je, da se radi o dvije redakcije teksta, a tekst da je u biti izrađen iz triju predložaka. Uočuje netočnosti u Tominu tekstu, utvrđuje anahronizme, kojih na odgovarajućem mjestu naš kodeks nema i isključuje pomisao, da je njegov auktor ispravljao Tomu. Taj auktor kod njega ostaje i dalje nepoznat. U pogledu odnosa među ta dva teksta zaključuje: »Radi se o dvjema redakcijama koje među sobom nisu izvorno ovisne, nego neizvorno preko predložaka koji potječu iz starijih kompilacija; po poređenju gornjih odlomaka (= iz gl. XIV. i XV.) redakcija HSP-a (= Historia salonitanorum pontificum) svakako je starija od Tomine a kako sam pokazao i pouzdanija, te joj se kao izvoru mora dati prednost pred Tomom. Ovim je položaj Tomine kronike prema kronici HSP-a sasma izmijenjen; HSP je došla na mjesto suprotno od onoga na kojemu je do sada u nauci stajala: nepravo zapostavljeni njegov auktoritet treba uspostaviti.«[73]

Ako pogledamo sva iznesena mišljenja o starosti rukopisa, vidjet ćemo, da većina pisaca veže postanak vijesti s postankom kodeksa i na osnovu toga sumnjaju u starost tih »interpolacija« ili tu starost jednostavno poriču. Manji broj drži, da su one stare, ali kasno uvrštene u kodeks, a neki su od njih dapače u dvoumici, iako otvoreno teže da im osiguraju što starije postanje, dok se jedini Barada odlučno izjašnjuje za postanak kodeksa — bez obzira na prijepise — u ranije vrijeme, čak prije postanka Tomine HS.

Prethodnim našim argumentiranjem utvrđeno je, da prijepisi vuku svoj postanak iz predložaka, koji su bili stariji od g. 1510., kao i da je Benjin primjerak morao prije postojati, te prema tome

vijest o Zvonimirovoj smrti, koja se u njima nalazi, ne može biti preuzeta iz hrvatske redakcije Dukljaninova Ljetopisa, što se uzimalo kao jedini ozbiljan prigovor starosti i kao terminus ante quem non postanka kodeksa. Iz moje druge radnje, koja će doći iza ove, vidjet će se i to, da sadržaj te vijesti nije striktno preuziman. Pretpostavimo li, da je ipak barem u osnovi ta vijest preuzeta, moglo se slučiti jedino to, da se odavde prenijela u hrvatsku redakciju Dukljaninova Ljetopisa, a ne obratno. U svakom je slučaju sada potpuno jasno, da otpadaju svi dosadašnji prigovori, da je djelo postalo ili da su »interpolacije« unesene negdje u XVI. ili čak XVII. stoljeću. S tim u vezi otpada i sve ono, što se na tome izgradilo.

Doduše preostala bi još kao jedina zapreka većoj starosti rukopisa pojava izraza »illyrica lingua«. Iako to ne isključuje postanje rukopisa prije otkrića Ljetopisa popa Dukljanina, jer kažu, da se izraz »illyrica« umjesto »sclavinica« javlja u XV. stoljeću, ipak se moramo i na to osvrnuti.

Unatoč tendenciji za striktnim prepisivanjem naši rukopisi pokazuju sitne izmjene pokoje riječi, a te su nastale bilo zbog različitog čitanja pokraćenica,[74] bilo zbog nejasnoća u predlošku,[75] a kako smo već vidjeli, negdje je izmakla pokoja sitna oznaka. Ima međutim, iako vrlo rijetko, i razlika, koje su nastale po samovolji prepisivača, no one su takve, da ove nikako ne mijenjaju smisao. Našem je slučaju vrlo bliz primjer s nazivom otoka Visa. On se kod Tome i u barberinskim rukopisima javlja samo u romanskom obliku: Lussia, Lyssia, Lissa. U tim dvjema rukopisima na onom mjestu, gdje se govori o putovanju pape Aleksandra III. Jadranom[76] stoji »navigavit Apuliam et venit ad insulam que dicitur Lissam« dok se u Propagandinu nalazi »... ad insulam que dicitur Vis«. Dakle samovolja prepisivača u ovom slučaju više je nego očita. To nam nameće analognu promjenu za »slavica«, »sclavinica«, u »illyrica«, jer ništa nije u protivrječju s prepisivačevom intencijom, da kad se već ohrabrio i načinio izmjenu, čini to tako, da nikako ne povređuje smisao. Ako pomislimo, da je u doba postanka našeg prijepisa terminus »illyrica« bio baš u jeku i odjednom posvuda učestao, shvatit ćemo, da je prepisivač mogao tomu podleći ne osjećajući grijeha, ako termin »sclavinica lingua« bezazleno zamijeni sa »illyrica lingua«. Uostalom, ako je točna tvrdnja, da se izraz »illyrica« ne upotrebljava prije XV. stoljeća, samo doba postanka djela, koje ćemo u toku rasprave utvrditi, pokazat će nam, da taj izraz — naravno, ako se ne javlja prije XV. stoljeća — nikako nije mogao postojati u vremenu, kad je djelo sastavljeno, i prema tome moralo je dakle doći do promjene na način, kako smo gore

objasnili. Stoga je ili prepisivač ili, što je manje vjerojatno, sam sastavljač mogao unijeti naziv »illyrica« i taj naziv onda ne predstavlja nikakvu zapreku, da se djelu odredi starost, koja mu pripada.

Uklanjanjem ove prepreke uklonjen je jedini anahronizam, koji je stvarno jako udarao u oči. Ne mislim time reći, da drugih anahronizama u djelu nema. Nema naime takvih, koji bi vidljivo pokazivali, da je djelo pisano s tendencijom, da poluči dojam kao da je pisano ranije, kako se ne bi sumnjalo u njegovu vjerodostojnost. U takvim slučajevima stvaraju se redovno i nesvijesno anahronizmi. Što je veći razmak od vremena, kojemu se djelo na taj način pripisuje, do stvarnog njegova postanka, to je sve veća mogućnost, da se oni u nj nesvijesno i spontano uvuku. Kad bi se prihvatila tvrdnja, da je spis nastao u XVII. stoljeću, a uzev u obzir, da sam sastavak sadržava zgode do g. 1185., izlazilo bi, da od posljednjeg zapisanog događaja do sastavljanja zja vremenski jaz od neka četiri stoljeća. Ako k tomu dodamo, da tobožnji sastavljač, kompilator dometač iz XVI. i XVII. stoljeća nije nikome poznat, onda imamo pravo da još više posumnjamo u njegov kriterij kao historika. Treba da sa svim ovim računamo i da se onda zapitamo, kako to, da se u djelu nije našao ni jedan događaj, ni jedno lice, ni jedna godina i ni jedan oblik, koji bi se odnosio na pomenuta četiri stoljeća, nego sve, što se u djelu nalazi, stoji u prošlosti omeđenoj godinom 1185! Ovo je još jedan razlog, iz kojeg se jasno vidi, kako toj osobini treba tražiti porijeklo samo u dubljoj starosti djela negoli mu se ona obično pripisuje.

Prema tome smatram suvišnim da se ovdje osvrćem na pojedinačne tvrdnje i kombinacije navedenih pisaca s obzirom na kasnu pojavu ovog djela, jer našim konstatacijama samo po sebi otpada sve, što je u prilog takvih tvrdnja rečeno i sve, što je za to vezano. Isto tako nije potrebno osvrtati se na iznesena mišljenja pisaca u vezi s daljim raspravljanjem, jer će ono samo pokazati, što jest, a što nije u skladu s novim tvrdnjama i postignutim rezultatima, te će prema tome već u toku samog argumentiranja naći svaka svoje mjesto. Utvrđena činjenica, da je tekst stariji, i nepobitna, a skoro od svih barem naslućena sličnost s Tominom HS, sili nas zakonom metodike, da njihove tekstove uporedo iznesemo ovdje u najkraćem obliku, koji nikako ne može pružiti onakav pregled, kakav bi se dobio, kad bi se tekst iznio ad litteram. Iznosimo ga tek zato, da sam čitalac dobije pregled u odnos i uzmogne pratiti konstatacije.

UPOREDBA TEKSTOVA*

Historia salonitana maior	Zajedničko u oba teksta	Historia salonitana minor
INCIPIT HISTORIA SALONITANORUM PONTIFICUM		INCIPIT HISTORIA SALONITANORUM PONTIFICUM ATQUE SPALATENSIUM.
1.		1a.
— — — — — — —		str. 3—5. uključivši naslov II. poglavlja »DE SALONA«.
	2. str. 5—7. čitavo drugo poglavlje.	
3. Paulus Jesu Christi apostolus qui Hierusalem usque Illiricum replevit.....		3a. str. 7. III. DE SANCTO DOMNIO ET SANCTO DOMNIONE. Primus itaque beatus Paulus apostolus, qui ab Jerusalem usque Illiricum replevit.....
	4. str. 7—8. (Illiricum replevit) evangelio Christi non tamen ipse... do predzadnjeg retka na str. 8 uključivši: apostolicam sortiuntur.	

* NAPOMENA:

Da bi se čitalac lakše snašao i pratio tekstove, ovaj prikaz je upravljen tako, kao da čitalac ima u ruci Račkijevo izdanje Hist. sal. Zato su navedene stranice toga izdanja, a pasusi, koji su rastrgani samo radi stvarnijeg prikaza, spajaju se pomoću dvije zadnje riječi prethodnoga, koje su u zagradama prenesene pred početak slijedećeg pasusa. Kako u prijepisima ima sitnih razlika, to ćemo preskočiti sve one, koje se sastoje najviše iz nekoliko riječi, jer ih je nemoguće iznositi, pošto ih ima mnogo, pa bi to oteščalo izlaganje, a sve je to i inače van koncepcije i svrhe ove radnje.

5.

Sanctus Domnius episcopus, natione Antiocenus, patre Theodosio ex Syria . . .[77]

5.a

str. 9.

Postmodum vero tempore Diocletiane et Maximiniane persecutionis alter simili nomine martir fuit qui Domnionis vocabulo a nomine pontificis Domnii modicum differt.

6.

— — — — — — —

str. 10—12

6a.

IV. DE CONSTRUCTIONE EDIFICII QUOD SPALATUM NUNCUPATUR

cijela glava uključivši i naslov druge: DE GLICERIO ET NATALI SALONITANIS PRESULIBUS.

na str. 12.

7.

str. 12.

šest crta prve alineje uključivši: seriatim successerunt.

8.

(seriatim successerunt). De aliquibus prout scire potuero ad posterorum memoriam aliqua disseram.

Garganus archiepiscopus II. Simphorianus archiep. III.

Ursicus archiep. IV.

Ursicus archiep. V.

Valentinus archiep. VI.

Honophrius archiep. VII.

Maximus archiep. VIII.

Paschasius archiep. IX.

Cesarius archiep. X.

8a.

str. 12.

(seriatim successerunt). De aliquibus, prout scire potuimus ad posterorum memoriam aliqua disseramus.

Tempore Leonis imperatoris *cum* Antoninus . . . . . .

Justinus archiep. XI. Tempore Leonis imperatoris cum Antonius . . . . . .

9.

str. 12.
(cum Antoninus) tirannus fuisset imperator ..... do početka zadnje crte uključivši na njoj: manere.

10.
(manere) dictum Glicerium apud Salonam Dalmatie episcopum fecit sub annis domini 213.
Honorius archiep. XIII.
Jannuarius archiep. XIV.
Savilianus archiep. XV.
Stephanus archiep. XVI.
Honorius archiep. XVII.
Iste suo tempore in Barrensi ecclesia provide ordinavit episcopum sub annis domini 213.
Fruntinianus archiep. XVIII. Petrus archiep. XIX. Prochlinius archiepiscopus XX. Honorius iunior archiep. salonitanus XXI. Iste fecit concilium solemne ut infra sub die XVII. Kal. Iuliarum, consulatus vero Lampadii et Oresti..... donosi tekst prvog salonitanskog sinoda[78] iza svršetka kojeg stoji »explicit«

10a.
(manere) apud Salonam Dalmatie episcopum fieri fecit.

Zatim:
ITEM EIUSDEM HONORII IUNIORIS SALONITANE URBIS ARCHIEPISCOPI, DE ORDINATIONE EPISCOPORUM ET ALIA CAPITULA.
Post iterum atque iterum Lampadi et Oresti sumens sub die IIII. nonis Maias facto sacerdotali concilio[79]... slijedi tekst drugog koncila.

11.

Natalis archiepiscopus, fuit Salonitanus, inops scientie non lectionibus deditus sed epulis et quotidianis conviviis cum parentibus, cognatis et amicis vacabat .....

11a.

str. 13.

(fieri fecit). Temporibus vero Pelagii et Gregorii, egregii doctoris, Romanorum pontificum, fuit quidam archiepiscopus Salone, Natalis *nomine*, eiusdem indigena civitatis, qui cum multorum esset propinquorum potentia circumfultus, multum a pontificali honestate devius incedebat. Cum enim esset inops scientie, non lectioni erat deditus, sed epulis et cotidianis conviviis cum cognatis et amicis vacabat....

12.

str. 13.

(amicis vacabat) et quod erat deterius... do str. 20., sredina trinaeste crte: illuc accedens.

13.
(illuc accedens) Florentium Epitauritane ecclesie episcopum et sufraganeum salonitanum, non probatis ab omnibus criminibus etiam a depositione non canonice et synodaliter facta absolvit .....

14.
str. 20—21.
(illuc accedens), cepit prius lenibus..... do svršetka poglavlja V. na str. 21.

13a.
— — — — — — —

15.
Illis diebus beatus Gregorius misit quendam suum responsalem, qui ecclesias Dalmatie visitaret, et eo tempore Natalis archiepiscopus de hac luce migravit. Maximus iste fuit schismaticus et non sine simoniaca labe dicitur fuisse electum. Hic non ut erat consuetudinis ad sedem apostolicam consecrandus accessit, sed misit patres et ab imperatoribus Constantinopolitanis favorem optinuit .....

15a.
str. 21.
VI. DE MAXIMO SCISMATICO.
In diebus illis misit beatus Gregorius quendam responsalem suum, qui ecclesias Dalmatie visitaret. Eo tempore Natalis archiepiscopus de hac luce migravit.

Maximus autem ambitionis ardore succensus, ad pontificatum impatienter anelabat, et tandem non sine symoniaca labe dicitur fuisse electus. Hic non, ut erat consuetudinis, ad sedem apostolicam consecrandus accessit, sed misit prius et ab imperatoribus Constantinopolitanis favorem optinuit .....

16.
str. 21—23.
(favorem optinuit). Qui tamen preceperunt ..... do konca poglavlja VI. na str. 23.

17.

Quo tempore Salonitana urbs propter barbarorum vicinitatem quietam quotidianis insultibus impugnabant, ad deterioriora quotidie labi cogebatur. Erant in ea civiles discordie ...

18.

str. 23—24.

(civiles discordie), nec satis arguto moderamine res publica regebatur... do str. 24., sedamnaesti redak: audaces videbatur.

19.

(audaces videbantur). Talibus et his similibus Salona corrupta vitiis, quid poterat nisi ad yma vergere? Quid restabat nisi ad interitum festinare?

17a.

str. 23.

VII. QUALITER SALONA CAPTA EST.

Interea Salonitana urbs propter barbarorum vicinitatem qui eam quotididianis insultibus impugnabant, ad deteriora labi quotidie cogebatur. Erantque in ea civiles discordie...

19.a

str. 24—26.

(audaces videbatur), sed contra hostes exeuntes timidi et inbelles inveniebantur. Talibus et his similibus Salona corrupta vitiis, quid poterat nisi ad yma vergere? Quid restabat nisi ad interitum festinare?

Qualiter autem finaliter eversa fuerit non satis perspicuum est. Nos vero ut in precedentibus, partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes conemur exponere.

Gothorum tempore, qui Totila duce de partibus Teutonie et Polonie..... do str. 26, deveta crta uključivo: totius provintie.

20.
str. 26—27.
(totius provintie).
Haec civitas a statu sue potentie valde iam erat collapsa ..... do str. 27., pred kraj: carbonem et cinerem.

21.
(carbonem et cinerem) redigere, tam turres quam moenia sub annis domini DCXXV. praeterquam solum theatri edificium, quod in occidentali parte constructum fuerat et hoc pro maximis ....

21a.
str. 27.
(carbonem et cinerem) redegerunt. De tot enim divitiis paucas rapuere manubias, hoc pro maximis ...

22.
str. 27—30.
(pro maximis) victorie premiis reputabant ... do svršetka str. 30.

23.

— — — — — — —

23a.
str. 31.
IX. QUALITER SALONITANI PER DIVERSA SUNT LOCA DISPERSI.
Interea Salonitani in insulis commorantes ..... do svršetka prve alineje na str. 31.: non presumebant.

24.
str. 31—33.
(non presumebant).
Unde factum est, ut aliqui ex ipsis exeuntes ..... do svršetka poglavlja X. na str. 33.

25.
Interea summus pontifex Joannes quartus misit quendam legatum nomine Joannem, patria Ravenatem, qui

25a.
str. 33.
XI. DE JOHANNE PRIMO ARCHIEPISCOPO SPALATINO
Interea summus pon-

partes Dalmatie per-
agrando salutaribus
monitis christicolas in-
formare. In ecclesia
autem salonitana, a
tempore subversionis
presul ordinatus non
fuerat. Venerabilis ergo
Joannes cepit clerum
et populum exhortari,
ut archiepiscopatum ci-
vitatis antique intra se
instaurare deberent,
quod illis valde gratum
extitit.

Tunc eo adunato cle-
ro, ut moris erat, elec-
tio in personam pre-
dicti Joannis concordi-
ter ab omnibus cele-
brata est (sub annis
domini 102).[80]

Joannes patria rave-
natum consecratione
suscepta a domino pa-
pa Joanne tamquam
bonus pastor....

tifex misit quendam
legatum, Johannem no-
mine patria Ravenatem
qui partes Dalmatie et
Chrovatie peragrando,
salutaribus monitis
christicolas informa-
ret. In ecclesia autem
salonitana, a tempore
subversionis presul
non fuerat ordinatus.
Venerabilis ergo Jo-
hannes cepit clerum et
populum exhortari, ut
archiepiscopatum civi-
tatis antique intra se
instaurare deberent;
quod illis valde gratum
extitit et acceptum.

Tunc coadunato cle-
ro, ut moris erat,
electio in persona pre-
dicti Johannis con-
corditer ab omnibus
celebrata est. Qui per
dominum papam conse-
cratione suscepta, tam-
quam bonus pastor...

26.

str. 33.

(bonus pastor) ad pro-
prias oves accessit non
animo cumulandi pecu-
nias, cum ecclesia tunc
esset pauperima; sed
caritatis studio de ani-
marum salute lucrum
spirituale querere sata-
gebat.....

27.

(querere satagebat).

Videns ego populum
in divino cultu amore
sucrescere statim agre-
di cepit opus lauda-
bile, et templum Jo-
vis, quod in ipso augu-

27a.

str. 33—34.

(querere satagebat).
Ipsi concessum est a
sede apostolica ut to-
tius dignitatia privile-
gium quod Salona anti-
quitus habuit, optine-

stali edificio excelsioribus fuerat structuris erectum, ab ydolorum mundare figmentis, ianuas in eo serasque constituens. Tunc solemnitate dedicationis indicta, magnus undique populus coadunatus est. Fecit ergo ex phano illo ecclesiam, consecrans at amplians in magna devotione et tripudio omnium, qui convenerant, ad honorem dei et gloriose virginis Marie. Clerum ibi statuit, qui divini cultus obsequia diebus exerceret singulis. Cepit ecclesiam clerumque commonere instare doctrine, predicationi vacare, curamque pastoralis officii multum sollicite exercere.

Etenim per Dalmatie et Sclavonie regiones circumeundo restaurabat ecclesias, ordinabat episcopos, parochias disponebat, et paulatim rudes populos ad informationem catholicam attrahebat. Tunc prenominatus Severus domicilium suum, quod in Spalato sortitus fuerat, quando de insulis redierunt, donavit ecclesie cum turri angulari et palatium episcopium ibi fieri statuens; ibique venerabilis presul Joannes primitus habitare cepit. Ipsi concessum est a sede apostolica, ret ecclesia Spalatensium.

Tunc cepit ecclesiam clerumque componere instare doctrina, predicationi vacare, curamque pastoralis officii multum sollicite exercere. Etenim per Dalmatie et Sclavonie regiones circuendo restaurabat ecclesias, ordinabat episcopos, parochias disponebat, paulatim rudes populos ad informationem catholicam atrahebat.

Tunc prenominatus Severus domicilium suum, quod in Splatato sortitus fuerat, quando de insulis redierunt, donavit ecclesie cum turri angulari et palatio, episcopium ibi fieri statuens; ibique venerabilis presul Johannes primitus habitare cepit.

Videns ergo populum in divini cultus amore succrescere, statim aggredi cepit opus laudabile, et templum Jovis, quod in ipso augustali edificio excelsioribus fuerat structuris erectum, ab ydolorum mundavit figmentis, ianuas in eo serasque constituens.

Tunc solempnitate dedicationis indicta, magnus undique populus coadunatus est. Fecit ergo ex phano illo ecclesiam, consecrans eam in magna devotione et tri-

ut totius dignitatis privilegium, quod Salona antiquitus habuit, optineret ecclesia Spalatensis. Ut apparet in concilio epistola, quam misit d. Joannes papa per Joannem episcopum Anchonitane ecclesie et per Leonem episcopom Palestrine ecclesie ad Joannem archiepiscopum salonitane ecclesie.

Slijedi tekst pisma.[81]

Zatim poglavlje s naslovom:

ITEM ALIA EPISTOLA QUAM MISIT DOMINUS JOANNES PAPA PER PRAEFATOS EPISCOPOS AD REGEM CROVATORUM slijedi tekst pisma.[82]

Zatim tekst sinoda.[83]

Zatim pismo pape Ivana nadbiskupu salonitanskom Ivanu i Forminu zadarskom biskupu, gdje je vijest o drugom koncilu.[84]

Zatim poglavlje s naslovom:

ITEM EPISTOLA AD JADERITANUM EPISCOPUM SIVE PER TOTAM DALMATIAM. Slijedi tekst pisma pape Leona VI.[85]

Iza toga dodana je bilješka: in quodam libro vetusstisimo Aprilis XI in Salona Dalmatie Sanctorum domniorum episcoporum Fortunati, Eustargii, Nestoris, Mapudio omnium, qui convenerant ad honorem dei et gloriose virginis Marie. Clerum autem ibi statuit qui divini cultus obsequia diebus singulis exerceret.

ximi, Donati, Stagii et F. et aliorum CCXL

A onda pri dnu folija: Maximus Salonarum Dalmatie episcopus in decreto synodi apud Sardicam.[86]

28.

— — — — — — —

28a.

str. 34—35.

XII. DE TRANSLATIONE SANCTORUM DOMNII ET ANASTASII.

Slijedi tekst čitavog poglavlja.

29.

str. 35—41.

CATHALOGUS ARCHIEPISCOPORUM DE QUIBUS EXTAT MEMORIA

Slijedi čitav tekst poglavlja do str. 41.

30.

His temporibus de regione Mageria egressa est multitudo gentis Massagerum devastans totam Panoniam ex utraque parte Danubii et ceperunt ergo circumpositas .....

30a.

str. 42.

XIV. DE ADVENTU HUNGARORUM

His fere temporibus pars aliqua gentis Massagetum egressa de regione sua, que Mageria nuncupatur, venit in multitudine gravi obstantia queque devastans; totam Panoniam ex utraque parte Danubii occupavit. Interfectis namque incolis regionis illius, aliisque in servitutem redactis, posuerunt se in planitie illa; quia propter raritatem hominum habilis erat animalibus alendis, ex quibus maxime multitudo ipsa

victum habebat. Haec regio dicitur antiquitus fuisse pascua romanorum. Ceperunt ergo circum positas...

31.

str. 42.
(circum positas) regiones bellis assiduis infestare.... do svršetka drugog retka druge alineje: filii eius.

32.

(filii eius) regum 990. Paulus archiepiscopus natione Spalatensis, fuit anno domini millesimo quintodecimo tempore Basilii et Constantini imperatorum Constantinopolitanorum et Crescimiri eorum patritii et regis Chroatorum. Pater vero dicti archiepiscopi vocabatur Prestantius, qui eo tempore erat rector civitatis spalatine. Suo tempore Geyza, quartus dux Ungarorum, christianus effectus, cepit gentem suam ad ritum christiane professionis paulatim attrahere, dans libertatem christianis edificandi ecclesias et nomen Christi publice predicandi.

Sedit in pontificatu annis XIIII. Dabralis archiepiscopus natione spalatensis anno domini millesimo tricesimo. Temporibus principum predictorum convocati sunt omnes suffraganei

32a.

str. 42.—43.
(filii eius) regum. Paulus archiepiscopus fuit anno domini millesimo quintodecimo, tempore Basilii et Constantini imperatorum et Cresimiri eorum patritii et regis Chroatorum. Pater vero eiusdem archiepiscopi vocabatur Prestantius, qui eodem tempore primarius erat, hoc est rector civitatis spalatine.

His temporibus Geyza, quartus dux Ungarorum, christianus effectus, cepit gentem suam ad ritum christiane professionis paulatim attrahere, dans libertatem christianis odificandi ecclesias et nomen Christi publice predicandi. Mortuo denique Paulo archiepiscopo substitutus est Dabralis anno domini millesimo tricesimo, temporibus principum predictorum.

Dalmatie ad synodum provincialem . . . . .

XV. DE EXEMPTIONE EPISCOPORUM SUPERIORIS DALMATIE.

Factum est autem, ut illis diebus convocarentur omnes suffraganei Dalmatie ad provincialem synodum . . .

33.
str. 43.—45.
(provincialem synodum) que celebranda erat in ecclesia spalatensi . . . . do drugog retka na str. 45: in Scardonam.

34.
(in Scardonam). Traguriensis episcopatus quia sue metropoli vicinior . . . . .

34a.
str. 45.
(in Scardonam), namque Veneti dextruxerunt Belgradum prope Jadram civitatem. Traguriensis episcopatus, quia sue metropoli vicinior . . . . .

35.
str. 45.—46.
(metropoli vicinior) erat maiorem diocesim sortitus est . . . do svršetka druge alineje na str. 46: dignius videatur.

36.
(dignius videatur) Joannes archiepiscopus, iste fuit spalatensis et edificavit ecclesiam sancti Felicis super rivum. Et cum pre senectute iam factus esset inutilis, cessit ab onere pastorali et in eadem ecclesia non longo tempore elegens ibidem mortis debitum soluit.

36a.
str. 46.—47.
(dignius videatur) Denique post Dabralem fuit quidam Johannes archiepiscopus spalatensis, de ipsa civitate oriundus. Ipse edificavit ecclesiam sancti Felicis super rivum. Et cum pre senectute factus esset inutilis, cessit ab onere pastorali et in eadem ecclesia

37.

— — — — — — —

38.

VIRUM VALDE EGREGIUM ET BONITATE PLENUM CRESCENTIUM NOMINE.

Crescentius archiepiscopus spalatensis, natione Romanus, iste suscepit sacros ordines in Romana Curia et venit Spalatum, anno domini millesimo centesimo. Quo quidem tempore rex Suonimir, Croatorum rex, quem Ungari appellarunt Zolomerium precepit et ordinavit coadunari omnes nobiles et strenuos ac in arte militaria instructos sui regni viros in loco Illyrica lingua appellato Cossovo ubi dicitur locus quinque ecclesiarum et illic fecit perlegere literas curie Romane et imperiales in quis erat talis tenor inter alias: Praecipimus et mandamus tibi regi Suonemerio, ac insuper obsecramus, ut tu, una cum non longo tempore degens mortis debitum soluit.

37a.

str. 47

XVI. DE PROMOTIONE LAURENTII ARCHIEPISCOPI.

Slijedi čitavo skoro poglavlje, naime do kraja str. 55.

38a.

str. 56.—58.

Crescentium natione Romanum virum valde egregium et omni preditum bonitate.

XVII. QUALITER HUNGARI CEPERUNT DOMINIUM DALMATIE ET CROATIAE.

Eo namque tempore rex Suinimirus mortis debitum soluit, nullumque sue posteritatis heredem relinquit. Sic ergo tota regalis sanguinis deficiente prosapia non fuit ulterius, qui in regno Chroatorum rite succedere debuisset.

Cepit itaque inter omnes regni proceres magna discordia suboriri. Et cum divisim modo hic, modo ille regnandi ambitione sibi terre dominium vendicaret, innumerabiles rapine, predationes, cedes, et omnium facinorum seminaria emerserunt. Alter enim alterum insequi

tuo exercitu ad recuperandum gloriosi Christi sepulchrum, transferre te debeas ultra mare etc. Et statim sic turbati et accensi furore et ira opinantes, talia de consensu fore regis, invaserunt ipsum regem et occiderunt. Qui quidem rex iam vixerat in regno suo Chroatie per annos XXXV. sanctissime et sine heredibus. Nuptus tamen quidem filie regis Belle primi, et iste Suonemerius ultimus fuit in regno Croatie. Itaque post ipsum Croati unquam amplius habuerunt regem. His itaque hoc modo peractis, uxor Suonemerii, filia regis Bellae sentiens se gravata ab homicidis et propter mortem sui viri clamavit fratrem suum Vulandislavum regem Ungarie ut ulcisceretur dictos homicidas sui viri. Tunc rex Vulandislavus, sine mora aliqua, congregato magno exercitu, venit et occupavit totam terram a Dravo flumine usque ad Alpes que dicuntur ferree. Post hoc transivit Alpes et cepit inpugnare munitiones et castra cum multa sanguinis effusione in signum vindictae sui cognati. Et sic obtento regno Croatorum traddidit il-

invadere, trucidare, cotidie non cessabat.

Verum his temporibus extitit quidam ex magnatibus Sclavonie, qui, cum a suis esset contribulibus multis lacessitus iniuriis multisque dampnis attritus, non sperans se posse aliter tantis resistere malis, in Hungariam, profectus est. Tunc ad regem Vladisclavum ingressus, eum alloqui cepit, persuadens ei, ut ad capiendum Chroatie regnum, et suo dominatui subiugandum exiret; dans ei plenam fiduciam, id facile posse complere, cum regnum illud vacuum et sine tutela regalis providentie remansisset.

His ergo Vladisclavus rex inductus consiliis, absque mora coadunato exercitu copioso, venit et occupavit totam terram a Dravo fluvio usque ad alpes, que dicuntur ferree nullo obice resistente. Post haec transivit Alpes et cepit inpugnare munitiones, et castra multaque prelia comitere cum gentibus Chroatie. Sed cum alter alteri non ferret auxilium, essentque divisi ab invicem, facilem victoriam rex potuit optinere. Nec tamen usque ad maritimas regiones peruenit; sed audiens, quod quedam gens sui

lud sororis sue, olim Suonemerii, quia ut dictum est fuit ultimus rex in regno Croatie, cui et factum fuit in memoriam epitaphium infrascriptum:

EPITAPHIUM
SUONIMERII
REGIS CROATORUM

Gemitum quis poterit
genis retinere
Cum hanc turbam viderit fletu flendam vere
Nam hac caligine iubor requiescit
Excelso de semine quam mire torpescit
Cuius namque mors cruera dirre potest pandi
Propter atra scelera populi nephandi
Mentes suas ad yma rabidi flexerunt
Et nece durissima regem perimerunt
Robustarum virium brachio potenten
Pium Suonimirum in mense pudentem
Qui clipeus fuerat pro eis in hostes
Terere consueverat inimici postes
Flete iam proceres principum honorum
Senes atque puberes terrae Croatorum
Nam regni solemnia prima que fuere
Nunc honor et gloria simulque ruere.

regni fines intraverat, in Hungariam repedavit.

Fuit autem rex iste non solum armis strenuus, sed religione et sanctitate insignis.

Et quia ut dictum est, rex Suonimirus decesserat sine heredibus, deficiente toto regali sanguine, regnum Croatorum pertinere vivebant acephali, et sine regimine ita quod inter ipsos diviserunt regnum Croatie, inflati ambitione regnandi. Ita quod inter ipsos emersere innumerabiles rapine, proditiones, cedes, omnium facinorum seminaria, alter alterum insequendo, invadendo, trucidando et omnia nefaria in alterum exercendo, quotidie non solum fiebat, sed augmentabatur, non alia de causa, nisi quia capite privati erant.

39.
str. 58.—60.
(sanctitate insignis). Huius temporibus gens scithicha ... do str. 60, šesta crta: firmiter observare.

40.
(firmiter observare). Postera vero die iuraverunt spalatenses ut Colomanio regi et eius posteris subiecti et fideles omni tempore permanerent. Tunc rex civitatem ingressus valde honorifice a clero et populo susceptus est. Et ea die procuratione affluenter a communi suscepta,confectisque ac traditis imunitatis privilegiis, dederunt spa-

40a.
str. 60.—61.
(firmiter observare). Postera vero die iuraverunt Spalatenses, primo quidem maiores, deinde iuniores, postea vulgus omne ut Colomanno regi et eius posteris, ac regno Hungarie subjecti et fideles omni tempore permanerent. Tunc rex civitatem ingressus valde honorifice a clero et populo susceptus est.

latenses regi Colomano turrem orientalis anguli. Rex autem posuit ibi ducem quendam cum non parva militum manu, qui erat per Croatiam exactor regalium tributorum. Inde autem pertransiens venit Tragurium et denique Jaderam, a quibus civitatibus simili exemplo susceptus, fecit eis libertatis privilegium. Et sic in Hungariam est regressus anno domini MCIII.

Cum autem Crescentius debitum mortis solvit sepultus est in sacro Ofago (= sarcofago) marmoreo, in introitu ecclesie s. Domnii ex parte boreae.

Manases archiepiscopus, iste fuit Ungarus. Electio ipsius facta fuit ad instantiam laycorum, qui primus fuerat clericus in curia Colomani regis et erat gratiosus apud eum. Qui consecratus a summo pontifice in civitate manebat et sepius in Hungariam proficiscendo regis atrium frequentabat. Contigit autem ut predictus dux vellet.....

Et ea die procuratione affluenter a communi suscepta, confectisque ac traditis immunitatis privilegiis, profectus est.

Inde autem pertransiens venit Tragurium, et deinde Jaderam; a quibus civitatibus simili exemplo susceptus, fecit eis libertatis privilegium.

Et sic in Hungariam est regressus anno domini MCIII

XVIII. QUALITER MANASES VOLUIT PRODERE CIVITATEM.

Defuncto autem bone *memorie* Crescentio archiepiscopo, electio facta est ad instantiam laycorum in quendam clericum de curia Colomanni regis, qui erat gratiosus apud eum; nomine Manases. Qui consecratus a summo pontifice in civitate manebat, et sepius in Hungariam proficiscendo regis curiam frequentabat.

Dederant autem Spalatenses regi Colomanno turrem orientalis anguli. Rex autem posuerat ibi ducem quendam cum non parva militum manu, qui erat per Chroatiam exactor regalium tributorum.

Contigit autem eo tempore, ut idem dux vellet.....

41.

str. 61.—63.

(dux vellet) civitatem capere, eamque totaliter depredari... do: ecclesie permansit na str. 63. (svršetak druge alineje).

42.

(ecclesie permansit)

Gregorius archiepiscopus iste fuit Jadrensis, ab omnibus fuit unanimiter electus.

Ipse edificari fecit ecclesiam sancti Johannis, que est capella curie. Sed antequam manus consecrationis succepisset, morte preventus est.

Gaudius episcopus Spalatensis, iste fuit Spalatensis et fuit plebanus sancte Anastasie.....

42a.

str. 63.

(ecclesie permansit).

Tunc Spalatenses elegerunt quendam Gregorium clericum Iadrensem. Ipse edificari fecit ecclesiam sancti Johannis, que est capella curie. Sed antequam manus consecrationis suscepisset, morte preventus est. Erat autem eo tempore Gaudius clericus, natione Spalatensis, plebanus ecclesie sancte Anastasie.....

43.

str. 63.

(sancte Anastasie), eleganti statura, et inter ceteros..... do dna strane 63.

44.

Fuit autem Gaudius iste gratiosus satis apud reges Hungarie, quippe ut electus homo eorum curias frequentabat, et frequentando obtinuit hoc infrascriptum privilegium, sigillatum sigillo regali cuius tenor talis est:

Anno ab incarnatione[87]...

44a.

str. 64.

Fuit autem Gaudius iste gratiosus satis apud reges Hungarie quippe ut elatus homo eorum curias frequentabat. Ordinatus fuit anno domini millesimo centesimo tricesimo sexto, tempore Cerneche comitis. Vixit autem in pontificatu culmine fere XL annis...

Ordinatus fuit anno domini
MCXXXVI. Vixit autem in pontificatu culmine fere annis XL...

45.

str. 64.
(fere XL annis). Factum est autem, ut Dessa Macarelli tragurienſi foret ecclesie... do dna str. 64.

46.

Absalon episcopus Spalatensis, Ungarus natione, adhuc vivente Gaudio surrogatus fuit et post pauco tempore debitum mortis soluit.

Petrus archiepiscopus spalatensis, iste fuit Lombardus, sed primus fuit episcopus Narnensis, sed vir magnus scientie, et bonorum morum actibus decoratus. Erat autem precipue eruditus in scientia phisicali, ita ut respiciendo in faciem sani hominis prenoscerat, quo egritudinis genere et quo foret tempore invadendus, quove medele antidoto posset languoris evitare discrimen. Cum autem Spalatum venisset benigne susceptus est tum ad Gaudium gratia visitationis aecessit, vidit eum adhuc episcopalem annulum gestare in digito; quam ob rem vehementer eum redarguens extraxit annulum de eius digito et abscessit.

46a.

str. 65.
Sed eo adhuc vivente subrogatus est alius archiepiscopus Absalon nomine, Hungarus natione. Quo defuncto tertius quoque substitutus est archiepiscopus Petrus Lombardus, qui, cum ad eundem Gaudium gratia visitationis accederet, vidit eum adhuc episcopalem annulum gestare in digito; quam ob rem vehementer eum redarguens extraxit annulum de eius digito et abscessit.

Fuit autem Petrus iste primo episcopus Narniensis, vir magne scientie, et bonorum morum actibus decoratus. Erat autem precipue eruditus in scientia phisicali, ita ut respiciendo in faciem sani hominis prenoscceret, quo egritudinis genere, et quo foret tempore invadendus quove medele antidoto posset languoris evitare discrimen.....

47.
str. 65.—68.
(evitare discrimen). Hic itaque, cum aliquot annorum curriculis ... do Gregorius octavus na str. 68. (svršetak prve alineje).

48.
Girardus archiepiscopus, iste fuit veronensis. Tempore Alexandri pape tercii miserunt ad eum spalatenses clerici humiliter postulantes, ut pastorem eis concedere dignaretur. Qui eorum petitioni benigne annuens direxit eis predictum Girardum capellaneum curie quem dictus Alexander suis manibus consecravit. Iste honeste decenterque ad regimen sue ecclesiae accessit.....

48.
str. 68.
Temporibus autem domini Alexandri pape tercii miserunt ad eum spalatenses clerici humiliter postulantes ut pastorem eis concedere digneretur. Qui eorum petitioni benigne annuens, direxit eis Girardum, patria Veronensem et curie capellanum. Qui ab eodem summo pontifice consecratus, valde honeste decenterque accessit ad regimen ecclesie spalatensis.....

49.
str. 68.—70.
(regimen ecclesie spalatensis).
Eo tempore Spalatenses et tota pene Dalmatia... do svršetka str. 70.

50.
— — —

50a.
str. 71
XXI. DE RAYNERIO ARCHIEPISCOPO.

51.
str. 71.—75.
Mortuo tandum bone memorie Girardo... do svršetka glave XXI. na str. 75.

52.

Post mortem vero Emanuelis imperatoris cum accedissent Spalatenses ad dominium Hungarorum, electio facta est de quodam Petro Hungaro, videlicet Petrus Chitilen Ungarus archiepiscopus Spalatensis nobili genere ortus. Cum ergo consecrationis munus fuisset adeptus Verone a sanctissimo Urbano papa tertio MCLXXXVI privilegium infrascriptum optinuit:

Urbanus episcopus servus servorum...[88] Qui veniens Spalatum pontificatus sui anno primo.

52a.

str. 75.—76.

XXII. DE PETRO ET ALTERO PETRO ARCHIEPISCOPIS.

Post mortem vero Emanuelis imperatoris cum redissent Spalatenses ad dominium Hungarorum, electio facta est de quodam Petro Hungaro, filio Chitilen, qui erat nobili genere ortus.

Cum ergo consecrationis manus fuisset adeptus primo pontificatus sui anno.....

53.

str. 76.—77.

(pontificatus sui anno) convocavit universos suffraganeos suos... do: prefuit autem ecclesie spalatine annis duobus.

54.

SYNODUS GENERALIS DOMINI PETRI ARCHIEPISCOPI PREFATI CELEBRATA IN ECCLESIA S. ANDREE APOSTOLI DE QUA SUPRA DICTUM EST.

Slijedi tekst sinoda, ali ne čitavoga nego do: omni die caneretur[89]

54a.

— — —

Već smo čitajući vidjeli, da prvi i drugi stupac daju tekst Veće solinske historije, a drugi i treći tekst Manje solinske historije. Pogledamo li koliko je toga u drugom stupcu, vidjet ćemo, kako se veći dio sadržaja Veće solinske historije nalazi u tekstu Manje solinske historije.

Bacimo li letimičan pogled na one pasuse, koji se nalaze u našem prvom stupcu, a koji izuzev legende o sv. Domnionu (= 5a) nemaju pandana u trećem (oni, koji postoje u oba, uneseni su radi uspoređivanja drugih razlika) vidjet ćemo t. zv. interpolacije. U rukopisu omjer ostalog teksta i interpolacija po broju listova iznosi 28 : 20. Ovih dvadeset listova sačinjavaju specifičnost Veće solinske historije. Ti osamljeni pasusi, srž pojma Veće solinske historije, imaju sasvim drukčiji karakter i drukčiji stil od ostalog sadržaja u njoj. Prva je legenda o sv. Dujmu (naš pasus 5) i ona je bez sumnje cijela preuzeta odnekle drugdje. Grupa nadbiskupa u pasusu 8 suha je i predstavlja samo građu. Pasus 10 je u početku samo nastavak te građe, ali se kasnije širi dodatkom teksta dvaju solinskih sinoda, koji po jeziku, stilu, sadržaju i po griješkama ne odgovaraju ostalom tekstu. To je unesena građa, a šta je sve to, vidjet ćemo kasnije. Nastavak pasusa 27 sadržava papinska pisma i splitske sinode, i karakterom, jezikom i stilom jest opet samo građa. Iza njih slijedi bilješka »in quodam libro vetustissimo...«, koja otvoreno i sama otkriva vrelo odakle je građa crpljena. Ispod nje je notica, koja govori slično. Svršetak pasusa 38 sadržava poetski sastavak, epitaf, dakle spomenik, građu. U pasusu 44 i 52 nalaze se isprava i pismo, dakle nesumnjiva građa. Za pasus 54 to je očito, jer je u njemu suhi tekst sinoda. Specifične dakle razlike, koje karakterišu H. s. maior, u biti se sastoje u tome, što se odnose na čistu građu.

S druge strane treba da pogledamo ono, što ima više u tekstu H. s. minor za razliku od teksta H. s. maoir: četiri cijele nove glave (I. IV. XII. XVI.) i dvije (VII. i IX.) stare proširene.

To bi bile one razlike, koje su registrirali i za koje znaju svi pisci. No kad bi samo one postojale, onda bi, dakako, u njima ležao opravdan razlog kolebanju s obzirom na pitanje doba umetanja ili izostavljanja, jer se to moglo desiti poslije Tomina pisanja, i upravo zbog te pomisli nastala su ovako velika razilaženja među piscima. Međutim poredbom tekstova obiju redakcija vidimo, da ima i drugih razlika, koje se ne odnose samo na interpoliranje ili izostavljanje. To je upravo čitav kompleks razlika, kojima su oba teksta od početka do kraja, ne tu i tamo nego kontinuirano i organski protkana, a koje su nastale na različite načine, tako na pr.:

1. Zamjenom tekstova, koja je izvršena u legendama o sv. Dujmu i sv. Domnionu (naš pasus 5 : 5a).
2. Preinačivanjem teksta, koje je načinjeno ispuštanjem vijesti o Zvonimirovoj smrti i promjenom verzije o moti-

vaciji dolaska kralja Ladislava u Hrvatsku i odlaska iz nje (pasus 38 : 38a).

3. Prestilizacijom, kojom je štošta i na mnogo mjesta izmijenjeno i dodano (v. razlike u paralelnim pasusima),[90] ali treba imati na umu, da je do nehotičnog, ali i neznatnog prestiliziranja došlo i prepisivanjem.
4. Preinakom kompozicije teksta, koja se najbolje očituje u rasporedu toka pričanja kod pasusa 27 : 27a.

Dosada se na ovakve razlike nitko nije obazirao; pretežan broj navedenih pisaca izrekao je svoj sud ne vidjevši ni jedan primjerak rukopisa. Oni pisci, koji su imali rukopise u ruci (Lucius, Ughelli, Farlati, Rački, Črnčić, Šišić, Rittig i Barada), ili ih nisu imali sve, ili su bili pod utjecajem prije stvorenog uvjerenja, da su glavne razlike sadržane u »interpolacijama«, a ovaj pojam sam po sebi prejudicira rad poslije Tomine edicije. Izuzetak je Barada, koji je prvi, ali djelomično i uzgred pri analizi dotakao onaj tekst H. s. maior, koji nije »interpolacija« (naš pasus 30 : 30a, 31, 32 : 32a), i došao do pozitivnog rezultata obzirom na utvrđivanje starosti H. s. maior.

Našom je nezavisnom poredbom otkriven kudikamo veći broj razlika, koje su nastale na način, kako sam naprijed naveo, i u njima se nalaze jasni tragovi, koji nam otkrivaju neposredan odnos između ove dvije redakcije. Izvornije oblike i primarnu kompoziciju očigledno vidimo u tekstu H. s. maior. Dovoljno je samo pratiti prvi susret s imenom biskupa ili nadbiskupa u obje redakcije. Vidimo odmah, kako se u H. s. maior skoro svako ime javlja u stereotipnom okviru, šablonski i monotono, dok isto ime u H. s. minor susrećemo u već prilagođenom tekstu oko njega, što je moglo nastati samo dotjerivanjem teksta, koji se već nalazi u H. s. maior. Jasnijeg dokaza dotjerivanja ne treba tražiti dalje od prekomponiranja teksta izvedenog u pasusu 27a; koje je potpuno očito i apsolutno odvisno od pasusa 27. Sav broj i narav razlika svjedoči za vremensku prednost H. s. maior pred tekstom H. s. minor.

Ako te konstatacije o starijem porijeklu teksta H. s. maior nego se do sada držalo pridodamo Baradinim konstatacijama o vremenskoj prednosti te historije, onda ne samo da nemamo nikakve smetnje na putu da utvrdimo njenu starost, nego je dapače potpuno dokazano, da je ona starija od teksta H. s. minor, šta više, da je taj tekst neposredno zavisan od nje. Zato smo s pojavom Tomine HS dobili terminus post quem non postanka teksta H. s. maoir.

Da bismo još bolje osvijetlili odnos među ta dva teksta, dovoljno je da se dotaknemo načina, na koji su se oblikovale glave i njihovi naslovi u tekstovima. H. s. maior ima manje glava negoli

H. s. minor. Od dvanaest, koliko ih se nalazi u H. s. maior, šest ih se odnosi na izrađeni tekst,[91] a šest na građu.[92] Prema tome nad odgovarajućim čistim tekstom, koji se podudara s tekstom u H. s. minor, postoji šest glava, dok ih za isti vremenski opseg u H. s. minor imamo dvadeset i dvije. Već smo vidjeli, da H. s. minor po sadržaju ima četiri glave više (I, IV, XII, XVI), ali ovim smo uz onih šest u H. s. maior dobili još četiri, dakle ni polovinu od onog, koliko ih ima H. s. minor. Da saznamo, kako je do tih razlika došlo, potrebno je iznijeti tekst oko nekih glava i njihovih naslova onako, kako se to nalazi u obje redakcije:

H. s. maior	H. s. minor
a.	a1
. . . . . librosque nonnullos liricis metris composuit. Paulus Iesu Christi apostolus qui ab Hierusalem	. . . . . librosque nonnullos liricis metris composuit.
	III. DE SANCTO DOMNIO ET SANCTO DOMNIONE
	Primus atque beatus Paulus apostolus, qui ab Jerusalem . . . . .
b.	b1
. . . . . per sententiam apostolicam amborum causa terminata est. Illis diebus beatus Gregorius misit quendam suum responsalem	. . . . . per sententiam apostolicam amborum causa terminata est.
	VI. DE MAXIMO SCISMATICO.
	In diebus illis misit beatus Gregorius quendam responsalem suum . . . . .
c.	c1
. . . . . Sicque huius Maximi causa sopita est. Quo tempore salonitana urbs propter barbarorum vicinitatem	. . . . . Sicque huius Maximi causa sopita est.
	VII. QUALITER SALONA CAPTA EST.
	Interea salonitana urbs propter barbarorum vicinitatem . . . . .
d.	d1
. . . . . Quid potius, ignem an gladium evitaret.	. . . . . Quid potius, ignem an gladium, evitaret.
QUALITER SALONITANI AD INSULAS CONFUGERUNT	VIII. QUALITER AD INSULAS SALONITANI FUGERUNT.
Postquam procul iam a litore rates.	Postquam procul iam a litere rates . . . . .
e.	e1
. . . . . eo tempore conari ceperunt palium suo episcopo optinere. Unde factum est, ut aliqui ex ipsis exeuntes de insulis	. . . . . Eo tempore conari ceperunt palium suo episcopo optinere.
	IX. QUALITER SALONITANI PER DIVERSA SUNT LOCA DISPERSI
	Interea Salonitani de insulis commorantes (sve do svršetka prve alineje na str.

f.

. . . . . ab Yadrio conditore Yadria nomen accepit.

QUALITER DE INSULIS REDEUNTES SPALATUM INTRAVERUNT.

Erat autem inter salonitanos, qui ad proximas insulas seccesserant . . . . .

g.

. . . . . ac paratos eos sibi familiares reddere. Interes summus pontifex Joannes quartus misit quendam legatum . . . . .

h.

iza teksta splitskog sinoda:

CATHALOGUS ARCHIEPISCOPORUM DE QUIBUS EXTAT MEMORIA.

Igitur duces Sclavonie habere ceperunt in magna veneratione . . . . .

i.

. . . . . cum tota Maronia et Chulmie ducatu. His temporibus de regione Mageria egressa est multitudo gentis Massagerum devastans totam Panoniam . . . . .

j.

. . . . . Christi publice predicandi. Sedit in pontificatu annis XIIII. Dabralis archiepiscopus natione spalatensis, anno domini millesimo tricesimo. Temporibus principum predictorum convocati sunt omnes suffraganei Dalmatie . . . . .

31.) Unde factum est, ut aliqi ex ipsis exeuntes de insulis . . . . .

f1

. . . . . ab Yadrio conditore Yadria nomen accepit.

X. QUALITER DE INSULIS REDEUNTES SPALATUM INTRAVERUNT.

Erat autem inter Salonitanos, qui ad proximas insulas seccesserant . . . . .

g1

. . . . . ac paccatos eos sibi ac familiares reddere.

XI. DE IOHANNE PRIMO ARCHIEPISCOPO SPALATINO.

Interea summus pontifex misit quendam legatum . . . . .

h1

iza poglavlja o prenosu sv. Dujma i Anastazija:

XIII. CATHALOGUS ARCHIEPISCOPORUM DE QUIBUS EXTAT MEMORIA.

Igitur duces Sclavonie habere ceperunt in magna veneratione . . .

i1

. . . . . cum tota Maronia et Chulmie ducatu.

XIV. DE ADVENTU HUNGAROROM.

His fere temporibus pars aliqua gentis Massagetum egressa de regione sua, que Mageria nuncupatur, venit in multitudine gravi obstantia queque devastans; totam Panoniam . . . . .

j1

. . . . Christi publice predicandi. Mortuo denique Paulo archiepiscopo, substitutus est Dabralis anno domini millesimo tricesimo, temporibus principum predictorum.

XV. DE EXEMPTIONE EPISCOPORUM SUPERIORIS DALMATIE.

Factum est autem, ut illis diebus convocarentur omnes suffraganei Dalmatie . . .

k.

VIRUM VALDE EGREGIUM ET BONITATE PLENUM CRESCENTIUM NOMINE.

Crescentius archiepiscopus spalatensis, natione Romanus, iste suscepit . . . . .

k1

. . . . . dans eis presulem Crescentium natione Romanum, virum valde egregium et omni preditum bonitate. (= svršetak teksta o nadb. Lovri).

XVII. QUALITER HUNGARI CEPERUNT DOMINIUM DALMATIE ET CHROATIE.

Eo namque tempore rex Suinimirus mortis debitum solvit.....

l.

. . . . . et sic in Hungariam est regressus anno domini MCIII.

Cum autem Crescentius debitum mortis solvit sepultus est in sacro ofago marmoreo, in introitu ecclesie s. Domnii ex parte boree.

Manases archiepiscopus, iste fuit Ungarus, electio ipsius facta fuit ad instantiam . . . . .

l1

. . . . . et sic in Hungariam est regressus anno domini MCIII.

XVIII. QUALITER MANASES VOLUIT PRODERE CIVITATEM.

Defuncto autem bone memorie Crescentio archiepiscopo electio facta est ad instantiam . . . . .

m.

. . . . . electionem pontificis frivolis dilationibus subplantabant.

DE EXEMPTIONE IADRENSIS ECCLESIE.

Eo itaque tempore Micha episcopus . . . . .

m1

. . . . . electionem pontificis frivolis dilationibus subplantabant.

XIX. DE EXEMPTIONE IADRENSIS ECCLESIE.

Eo itaque tempore Micha episcopus . . . . .

n.

. . . . . in magna veneratione ab incolis regionis eius tumulus habebatur.

DE EPISCOPATU FARENSI.

Interea vacante ecclesia iadrensi, tres eiusdem ecclesie . . . . .

n1

. . . . . in magna veneratione ab incolis regionis eius tumulus habebatur.

XX. DE EPISCOPATU FARENSI.

Interea vacante ecclesia iadrensi, tres eiusdem ecclesie . . . . .

o.

. . . . . ducis, et in posturio suspenderunt. Et sic pestis illa quievit. Mortuo tandem bone memorie Girardo archiepiscopo, in hoc totius ecclesie . . . . .

o1

. . . . . ducis, et in posturio suspenderunt. Et sic pestis illa quievit.

XXI. DE RAYNERIO ARCHIEPISCOPO.

Mortuo tandum bone memorie Girardo archiepiscopo, in hoc totius ecclesie . . . . .

p.	p_1
. . . . . ecclesie date sunt, de aliis fecit comunitas voluntatem suam. Post mortem vero Emanuelis imperatoris cum accedissent Spalatenses ad dominium Hungarorum, electio facta est de Petro Hungaro. Petrus Chitilen Ungarus, archiepiscopus spalatensis nobili genere ortus	. . . . . eclesie date sunt, de aliis fecit comunis voluntatem suam. XXII. DE PETRO ET ALTERO PETRO ARCHIEPISCOPIS. Post mortem vero Emanuelis imperatoris cum redissent Spalatenses ad dominium Hungarorum, electio facta est de quodam Petro Hungaro, filio Chitilen, qui erat nobili genere ortus . . . . .

U toj tabeli najprije vidimo, da se pod jednom glavom H. s. maior, odnosno njenim naslovom, nalazi više teksta i da je on razbijen na više glava u redakciji H. s. minor.

Ako pogledamo naslove glava, koji su zajednički objema redakcijama (d—d_1, f—f_1, m—m_1, n—n_1), vidjet ćemo, da se tekst uokolo njih nimalo nije promijenio. To se može protumačiti samo tako, da je pri izrađivanju H. s. minor preuzeto sve onako, kako je stajalo već u H. s. maior. Isto se to može primijeniti i na zajednički naslov h—h_1, iako se tekst nad tim naslovom ne podudara, jer se radi o kasnijem umetanju sadržaja čitave glave ispred njega. Pogledamo li sada ostale naslove (izuzev k—k_1), vidjet ćemo, da se oni nalaze samo u H. s. minor, a u H. s. maior ne. Budući da ih tu nema,a ipak postoji tekst, iako nešto i to samo oko naslova izmijenjen, ne može se drugo zaključiti nego da su dodani kasnije pri izradi redakcije H. s. minor. To se, vidi se jasno, radilo na taj način, što se razbila kompaktnost teksta H. s. maior i tekst se podijelio na više glava, a to je sve moralo nastati naknadno. Dašto da su tom prigodom glave dobile nove naslove.

Po najstarijem rukopisu HS u arhivu splitskog kaptola vidi se, da su poglavlja, koja nisu preuzeta iz H. s. maior najkasnije dodana djelu. Tu reci, koji dijele tekstove dviju glava, nisu više razmaknuti od onih, koji se nalaze usred teksta. Čini se, da je početak nove naravi teksta, koji odgovara početku glave, bio više označen novom alinejom, koja se akcentuirala inicijalom. U prostor među ovako stisnutim recima naslovi su jedva utisnuti, neki dapače i tako, da im je tekst potekao niz rub lista (v. reprodukciju br. 11.), što sve nesumnjivo govori za naknadni rad. Teško je shvatiti, da bi se naslovi ovako ispisali, da su bili stvarani organski s tekstom HS.

Svakako je cijepanjem teksta, koji se nalazi u H. s. maior, došlo do ostalih glava i njihovih naslova u H. s. minor (II, III, V, VI, VII, IX, XI, XIV, XV, XXI i XXII). Poglavlje u H. s. maior označeno našim »k«, a pod »Virum valde egregium . . . .« nije zadržano, jer je iz njega izbačena vijest o smrti kralja Zvonimira,

pa je ono, što se priča o prilikama poslije toga, razdijeljeno u dvije glave (XVII i XVIII). Time smo objasnili razliku u broju glava.

Nego, da ovo kasnije cijepanje jače utvrdimo, pogledat ćemo odnos među tekstovima, koje je to cijepanje snašlo (a—a_1 b—b_1, c—c_1, e—e_1, g—g_1 i—i_1, j—j_1, k—k_1, l—l_1, p—p_1). Odmah se vidi, da je ono izazvalo neke izmjene (istaknuto drukčijim tiskom). Karakteristično je, što se te izmjene redom nalaze u tekstu ispod unesenog naslova, odnosno nove alineje, i da je tekst nad tim ostao neozlijeđen, kakav je u H. s. maior (izuzev j—j_1). Oblikovanje novog poglavlja iz teksta, koji već postoji, traži stilističko naglašavanje njegova početka, i zato su tu nastale makar i sitne izmjene, tek toliko, da ga akcentuiraju. Tom prigodom je dolazilo i do krupnog umetanja na početku (gl. IX. i XIV.). Tekst, koji je cijepanjem pripao svršetku prethodne glave, nije trebao nikakva izmjenjivanja i zato ga u tim djelovima nema. Izuzetak je slučaj l—l_1, jer je cijepanje izvršeno na nezgodnu mjestu, što je izazvalo izmjenu iznad i ispod umetnutog naslova glave, a to je poremetilo smisao i izazvalo anahronizam, koji je ustanovio Barada. Naslov glave XXI. (o—o_1) jedini je umetnut, a da nije oko sebe izvazvao izmjenu ni slova.

Zapitajmo se sada, kako možemo zamisliti, da bi kompilator XV., XVI. ili kako neki hoće čak XVII. stoljeća formirao tekst H. sal. maior kompilacijom iz teksta H. sal. minor na taj način, da sve oko naslova glava ispiše, a samo naslove ne; zatim da to izvodi tako, da nalazi za shodno mijenjati tekst i to baš samo ispod naslova; i konačno, da tom prigodom ispravi historijsku zbrku i anahronizam na način, da ih čini historijski točnim (prijelaz s glave XIV. na XV.). Sve da je i htio, a to ne čini nitko, da iz teksta — u našem slučaju H. s. minor — načini primarne oblike formirajući H. s. maior, ne bi nikako mogao da pri tome pođe upravo niz onaj put, uz koji smo mi došli do ovog odnosa i razvoja.

Mislim, da je proces cijepanja jasno pokazao, gdje je primaran, a gdje definitivan oblik i držim, da je sama ova konstatacija dovoljna, da dokaže, kako je tekst H. s. maior stariji od teksta H. s. minor, jer sam uvjeren, da ne postoji nijedan logičan put, koji bi nas doveo do obratnog.

Kako je sada potvrđena vremenska prednost H. s. maior, a vidimo, da obje redakcije imaju mnogo do u slovo zajedničkog teksta, i znamo, da je auktor druge redakcije Toma arciđakon, — to nam ne preostaje nego da zaključimo ne samo, da je prva bila Tomi poznata i da se služio njome te iz nje dapače ad litteram prepisivao, nego da se iz nje njegova redakcija naprosto razvijala. Prema tome moramo pomisliti na dvoje: ili je Toma prepisivač H. s. maior, koju je netko napisao prije njega, ili je on auktor obiju redakcija. Prva se pretpostavka ne može uopće ničim potkri-

jepiti, jer nije poznato, da je postojao kakav predložak, po kojem bi se išta dalo kontrolirati, pa nam preostaje samo puko nagađanje. Druga je pretpostavka kud i kamo vjerojatnija: svrha pisanja, stil, kompozicija i jezik odgovaraju apsolutno jednom te istom auktoru. To se da kontrolirati s partijama u H. s. minor, koje su savremene Tominu životu, a o kojima nema nikakve sumnje da su njegove i one su po svemu s ovim identične. Građa, koja se u H. s. maior nalazi, tiče se splitske crkve i nesumnjivo odatle potječe, a tu je na vrelu bio isti auktor, te nema sumnje, da ju je odatle mogao preuzeti. Pretežno identičan tekst i način, na koji su utvrđene razlike nastale, govorili bi o ponašanju auktora s vlastitim djelom. Prema tome H. s. maior, kao starija, ne bi se imala na što drugo odnositi doli na Tomin koncept. No to nismo u stanju apsolutno i metodički utvrditi zato, što bi se takvoj tvrdnji mogli suprotstaviti ovi prigovori:

1. Tekst H. s. maior ne ide do kraja, dokle ide tekst H. s. minor, pa ne možemo znati, da li se nastavljalo posvemašnje podudaranje u tekstovnoj tvorbi i stoga je dopušteno nagađanje, da bi Toma, za koga se drži da je tvorac teksta H. sal. minor, prepisivao makar i tekstualno H. s. maior dokle je ona tekla, a ostalo ili preuzimao odnekle drugdje ili komponirao sam, eventualno postupio na oba načina.
2. Definitivnom redakcijom dotjerava se djelo, pa kako se onda slučilo, da su neki pasusi u starijem, nedotjeranom tekstu, razgovjetniji i historijski točniji (gl. XIV.—XV.), nego u dotjeranijoj, mlađoj redakciji?

Prvi prigovor može a priori izdržati isto toliko kritike, koliko i vjerojatnost, da se tekst nastavljao. Naime, kako nema konkretnog dokaza za nastavak, tako ga nema ni za takav završetak. Dapače činjenica, što sastavak prestaje na partiji, kojom se djela nikada ne završavaju, naime na građi t. j. s tekstom splitskog sinoda, za koji se još i očito vidi, da nije iznesen do kraja, jer mu nedostaje uobičajena i propisna završna formula, ne govori nikako za naravan svršetak. Štaviše, iz drugog vrela znamo za nastavak teksta pomenutog sinoda, pa nema sumnje, da ni ovdje nije bio cio iznesen, a najmanje je vjerojatno, da se prvim frangmentom, i to takvog teksta, završila kompozicija čitava djela. Stoga je kud i kamo vjerojatnije, da se tekst sinoda ovdje nastavljao, a čim je od ovakvog »završetka« dalje pošao, onda nema razloga sumnji, da je i H. s. maior dalje tekla, a dokle i da li baš do kraja teksta H. s. minor, to ostaje nepoznato. Bit će najvjerojatnije, da se davno otrgao jedan dio djela i negdje izgubio, pa se prepisivao sačuvani prvi dio, a kasnije se i njemu zameo trag, te se sačuvali samo njegovi pozniji prijepisi.

Drugi prigovor nailazi na jak otpor u činjenici, što su nejasnoće nastale baš u tekstu, koji je u H. s. maior stajao pod jednim naslovom »Cathalogus archiepiscoporum....«, od kojeg je, jasno se vidi, kasnije u H. s. minor nastalo pet glava (XIII., XIV., XV., XVII. i XVIII.), a tekst glave XVI. umetnut je čitav među njih. Nije dakle puki slučaj, da su se nerazgovijetnosti kod glava XIV. i XV. našle baš ondje, gdje je izvršeno cijepanje teksta i umetanje naslova, baš na položaju, gdje smo dokazali da je prigodom cijepanja kompaktan tekst bio podložen izmjenama. Pri tome se valjda više pazilo na samu prestilizaciju te se nije osjetilo, da se umetanjem ili izostavljanjem pokrutio smisao i zato nam se on vraća, ako izostavimo upravo ono, što je u H. s. minor kasnija tvorba. Uostalom pitanje je, tko je vršio kasniju podjelu na glave. Mi smo se već sreli s njihovom izvornom kasnom pojavom u najstarijem, splitskom rukopisu Tomine HS, za koji ničim nije dokazano, da potječe od vlastitog Tomina pera. Velika je dakle vjerojatnost, da je pomenute nejasnoće, a s tim u uskoj vezi i kronološke griješke, na ovaj način počinio kasniji profesionalni prepisivač, čiju ruku splitski rukopis odaje; njemu pristaje davanje prednosti formi pred sadržajem, u koji se vjerojatno nije mnogo razumio te ga zato ovako naivno mogao poremetiti.

S ovih razloga navedeni prigovori gube temeljitost, i kad nema konkretnijih dokaza o Tominu kompiliranju H. s. maior, tad s obzirom na njegovu naobrazbu, neobično veliku za ono vrijeme, koja ne može isključivati sposobnost samostalnog sastavljanja, i zato, što se u oba djela vidi veoma prisna srodnost u koncepciji, stilu, jeziku, kompoziciji, redu i konačno u pretežno identičnoj tekstovnoj tvorbi, ne vidim razloga, da u ovim dvjema toliko sličnim djelima gledam rad dvaju različitih auktora. Sve nas ovo vodi na zaključak, da se u anonimnom djelu »Historia salonitanorum pontificum« ništa vjerojatnije ne može kriti doli raniji sastavak Tome arciđakona; neka vrsta njegova koncepta, iz kojeg se preradila poznata »Historia salonitana«.

Iznesena obrazlaganja vode nas sada do toga, da u ta dva sastavka gledamo jedno te isto djelo, od kojeg imamo dva stadija razvoja. Prvi, »Historia salonitanorum pontificum« (HSP) s obzirom na razvoj obrade, pokazuje dvije faze: prva, kao što i mora, odiše rudimentalnošću, koja se ispoljava u iznošenju gole građe, što bi zapravo bili ostaci, koji ukazuju na sabrani materijal, dok drugu fazu predstavlja dio već izrađenog teksta (ono, što u našem prvom stupcu nije građa, i čitav drugi stupac). Drugi stadij t. zv. H. s. minor bila bi definitivna faza ovog rada, svršeno djelo, koje je nastalo proširivanjem i dopunjavanjem prvog stadija, preuzimanjem izrađenog teksta iz njega uz neke dopune i prestiliziranja, te izmjenom nekih verzija i odbacivanjem građe. Jedino u ovakvom odnosu među ova dva teksta izmiruju se sve protivnosti

i sve nalazi svoje mjesto. Prema tome je još jednom istaknuta vjerojatnost, da se H. s. maior može odnositi na Tomin koncept, odnosno u prijepisu sačuvani njegov prvi dio, i za toliko bi, eto, bio stariji od definitivne redakcije.

III. KAKO SE GRADILA »HISTORIA SALONITANORUM PONTIFICUM« I KAKO SE DALJE IZ NJE RAZVIJAO TEKST HS

Tomino djelo iako je polemičnog obilježja ipak predstavlja relativno kritičan sastavak. Svatko, tko poznaje tekst HS i vrijeme u kojem je nastala, te uzima u obzir stepen razvoja historijske nauke, za koji možemo reći, da je bio nikakav, kad se historijom nazivao isprepleteni čvor anahronizama povezan s historijskim zbivanjem i historijskim osobama, pitat će se, otkud odjednom djelo ovakvog kvaliteta, a što je najglavnije, otkuda tom djelu kronološka os? Za period, koji on opisuje, a koji je bliz njegovu vremenu, to nije problem, jer je mogao pričati i pričao je na osnovu građe, koja je za njemu blisko doba bila obilnija negoli za starije periode, pa onda na temelju zapamćenja svojih suvremenika i na osnovu vlastitih doživljaja. To se sve vidljivo očituje baš u disproporcionalnosti djela, u kojemu su događaji posljednjeg stoljeća zauzeli dvije trećine prostora, dok je za sve ono vrijeme pred tim preostala samo jedna.

Tomino djelo možemo smatrati pionirskim radom, pri kojemu je sakupljanje građe moralo predstavljati težak napor. On hoće, bez obzira na to, da li je uspio ili nije, da dade vremenski profil u opisivanju prošlosti jedne institucije kao što je solinsko-splitska metropolija od njenih početaka do tadašnjice. Imao je jamačno dosta neprovjerljive građe kojom su obilovale crkve, naročito njihovi centri, u našem slučaju metropolitanski kaptol, u kojem je on bio naddakon. U takvom materijalu teško se tada bilo snaći, pravilno ga razvrstati i primijeniti, pa je Toma morao poseći za kakvim pomagalom. Takvo se pomagalo uistinu otkriva u HSP. U definitivnoj redakciji tragova mu nema, prosto zato, što je graditelj, sagradivši zgradu, uklonio skelu, spomoću koje ju je zidao.

Pogledamo li malo dublje, što je ono u našem prvom stupcu pod pasusima (5), 8, 10, (11), odmah ćemo opaziti, da se radi o ostacima jednog kataloga salonitskih biskupa, kažem za čas ostacima, jer nam se takvi pričinjaju, budući da se nalaze rastrgani, a inače ćemo sakupljanjem tih segmenata doći do čitava kataloga salonitanskih biskupa. Doista Tomi ništa zgodnije nije moglo doći pod ruku, nego jedan katalog, da mu svojim nizom osoba pruži vremensku okosnicu.

Za prepoznavanje kataloga najprije upada u oči kontínuiranoređanje imena biskupa jedno za drugim, a dodavanje rednih brojeva, iza tih imena čini to prepoznavanje utvrđenim. Ali nikako se ne može reći, da bi ti brojevi mogli eventualno označívatiređanje istog imena, jer toliko istih imena pred odgovarajućim brojem nema, a k tome red brojeva teče po aritmetskom redu.

Nego, uz neka imena nalazimo dodane i neke, čak vrlo važne vijesti. Pitanje je sada, da li su te vijesti preuzete skupa s katalogom, t. j. da li su se u katalogu već nalazile, ili ih je prigodom prepisivanja golog kataloga prídodao sam sastavljač HSP iz drugih dokumenata već prema imenima, koje je u katalogu sreo. Jedno može biti kao i drugo, jer drugi dokumenti, koji se u HSP nalaze, svjedoče, da su bivali ispisani čitavi dokumenti i priloženi k partijama i imenima, za koje se mislilo, da se dokumenat na njih odnosi. S druge strane imamo kataloga, iako njihova tradicija nije iz davnih vremena, na kojima ne susrećemo suhi niz biskupa, nego i dodanu poneku vijest uz koje ime. Ovakve za razliku od običnih nazivam katalog-memorije i nije isključeno, da se takvog jednog dokopao Toma pa ga prenio u HSP.

Svakako je simptomatično za prepoznavanje kataloga, što se u izrazima »iste«, »fuit«, »tempore«, očituje mehaničko opetovanje, a to biva obično kod pridodavanja, odnosnoređanja bez oblikovanja prelaza. Moguće da je sastavljač HSP nešto zatekao u katalogu-memorijama, a nešto možda i sam prídodao prije koncipiranja djela.

Umetanje ovih vijesti uz imena poremetilo je formalan red i razbilo izgled kataloga, pa pošto se on tako nije u punoj formi ispoljio, to je oteščalo njegovo prepoznavanje. Međutim se ipak zapažaju neki ostaci njegova oblika i to po tome, što se imena biskupa nalaze napisana u dva stupca. To su ona, uz koja nema dodanih vijesti (od Garganusa po redu drugog do Justinusa po redu jedanaestog i od Honoriusa trinaestog do Honoriusa dvadeset i prvog.) Pisanje u jednom stupcu tipično je za kataloge, a ovdje je zbog korištenja prostora to preneseno u dva. Toma izrađujući definítivnu redakciju smatrao je suvišnim, da ova imena iznese, kad uz njih nije povezana nikakva vijest.

Svakako je tom prepoznavanju naškodio Lucius, kad je ove stupce kao i sve »interpolacije« ogradio crtom i time kod čitaoca pojačao dojam, da su i to kasniji umeci, te tako skretao pažnju s njih. Rački je to još većma podupro, budući je ova »additamenta« iznio u bilješkama na zbijen način,[93] upravo onako, kako se katalog po obliku nikako ne može raspoznati, bez sumnje zato, što ga ni sam nije naslutio.

Da ga dokažemo, moramo ga iz HSP povratiti u prvobitan oblik zamišljajući ga skupa s umetnutim vijestima dosljedno razlaganju. Evo ga:

Domnius (I.) Sanctus Domnius episcopus natione Antiocenus, patre Theodosio ex Syria, matre vero Migdonia ex Graecia, quos cathecumenos fecit et baptisavit beatus Petrus .....[94]
Garganus archiep. II.
Simphorianus archiep. III.
Ursicus archiep. IV.
Ursicus archiep. V.
Valentius archiep. VI.
Honophrius archiep. VII.
Maximus archiep. VIII.
Paschasius arhiep. IX.
Cesarius archiep. X.
Justinus archiep. XI.
Glicerius archiep. XII. Tempore Leonis imperatoris cum Antoniunus tirannus fuisset imperator designatus propter res ....[95]
Honorius archiep. XIII.
Jannuarius archiep. XIV.
Savilianus archiep. XV.
Stephanus archiep. XVI.
Honorius archiep. XVII. Iste suo tempore in Barrensi ecclesia provide ordinavit episcopum sub annis domini 213 .....[96]
Fruntinianus archiep. XVIII.
Petrus archiep. XIX.
Prochlinius archiep. XX.
Honorius iunior archiep. salonitanus XXI. Iste fecit concilium solemne, ut infra sub die XVII. Kal. iuliarum consulatus ...[97]
Natalis archiep. (XXII.) fuit salonitanus .....[98]
Maximus, iste fuit scysmaticus .....[99]
Theodorus (archiep. XXIV), (debitum mortis solvit in obsidione urbis Salone)[100]

Izloženi katalog obuhvaća stvarno period od prešlih 300 godina, a ako pomislimo, da je Toma smatrao sv. Dujma učenikom sv. Petra, onda je on držao, da je katalogom solinskih biskupa od Dujma do Teodora dao svome djelu kronološku kičmu za punu polovicu milenija. Uzmemo li pak u obzír, da je većina vijesti zatečena u katalogu-memorijama, onda je u HSP čitavom tome periodu dodano vrlo malo: eventualno još jedna legenda o sv. Dujmu, dok je vjerojatno Toma, po stilu i namjeri se to vidi, pridodao, odnosno raširio pasuse o biskupima Gliceriju, Natalisu i Maksimu. Pasuse o dvjema posljednjim raširio je u očitoj namjeri, da kao moralista šiba poroke crkvenih starješina, ciljajući ujedno — iznošenjem spora između arciđakona Honorata i biskupa Natalisa — na svoj odnos s nadbiskupom Guncelom.

Ono što nije vezano uz katalog, dodano je pri njegovu početku ili svršetku. Pred početkom je dometnuta glava o Solinu, u kojoj je ukratko ocrtan njegov geografski položaj, a zatim je

prídodano nešto o njegovoj prošlosti, no ta prošlost nije iznesena u nekom sintetičnom pregledu, nego se samo govori o ulozi Solina u građanskom ratu između Cezara i Pompeja, što je sabrano iz klasične literature. Izričito se odaje služenje Horacijem i Lukanom.

Zaglavak kataloga je znatnije proširen s poglavljima o padu Solina, o bijegu Solinjana na otoke i o njihovu povratku u Split. Za ove se vijesti sastavljač mogao poslužiti predajom, koja je dugo mogla tinjati među povratnicima, ili ju je preuzeo odnekuda već zabilježenu. Svakako nije imao bogzna kako obilnu građu, jer je mnogo toga ispričano sa »loci communes«. Među svim tim jedini događaj, koji se može kronološki kontrolirati, jest iskupljivanje robova i sakupljanje moćiju svetaca, što je izvršio opat Martin poslan od pape Ivana IV., za kojeg se papu u HSP kaže, da je bio Solinjanin.

U svemu, što je izvan opsega kataloga, sastavljač se teško kronološki snalazi, te sve bilježi bez niti i s mnogo rupa. To čini i Toma i to s događajima nedalekim od sama njegova života. Tako na primjer tek puno stoljeće od njega daleku smrt kralja Zvonimira Toma stavlja da se zbila za nadbiskupa Krescencija (nastupio 1100.), dok je poznato, da je već Krescencijev prethodnik nadbiskup Lovro (umro 1099.) preživio Zvonimnira za deset godina. Bez kataloga je Toma bez kronološkog putokaza, i to sve opravdava njegovu upotrebu, koju smo prethodnim prepoznavanjem utvrdili.

Koliko god je jasno, da je katalog upotrebljen za salonitanske biskupe, toliko nije vidljivo, da li se tu radi o katalogu, koji se nastavljao na splitske nadbiskupe. Svakako je značajno, što se u HSP, kad je završeno pričanje o događajima poslije pada Solina, nastavija s poglavljem o Ivanu Ravenjaninu i o njemu govori dalje u novoj glavi pod naslovom »Cathalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria«, koje postoji u HS. Iz toga se može zaključiti, da Toma sam otkriva služenje katalogom. Budući ga je naglasio baš u vezi s počecima splitske crkve, to nas dovodi na misao, da bi odatle vjerojatno počinjao novi katalog. Ivan Ravenjanin je kao obnovitelj solinske metropolije u Splitu začetnik nove ere u životu ove institucije, i zato bi bilo logično, da novi katalog počinje njegovim imenom. Njegovo je ime dobilo više mjesta u djelu jamačno zato, što je o prvom nadbiskupu-obnovitelju kolalo usmeno ili pismeno više tradicije nego o drugima. Ispričavši sve o Ravenjaninu Toma se našao pred znatnim vremenskim prazninama i nastojao ih je dopuniti imenima biskupa, o kojima se nešto znalo, uglavnom i zato, da djelu očuva kronološku os. To níje čitav katalog, jer sam kaže, da je to katalog nadbiskupa, o kojima postoji uspomena. Klaić drži, da je taj katalog sastavio Toma upotrebivši neke dokumente.[101] Ja više vjerujem, da je Toma pred sobom imao već sastavljeni katalog, pa da je prema postojećem imenu u njemu pridodao vijest,

za koju je držao, da se na dotično ime odnosi. Slučaj sa salonitanskim katalogom, iz kojeg sva imena nisu prenesena u končanu redakciju radi toga, što suha imena kroníci ne trebaju, uputio bi nas na pretpostavku, da se Toma pri radu predomislio i odlučio odmah odstraníti balast, koji su prema njegovoj koncepciji predstavljala suha imena nadbískupa, i zato je katalog tu ispao veoma krnj. Koliki je period zahvaćao taj Tomin naslov, pokazat će nam najbolje prvo i posljednje ime, koje se u HSP u tom poglavlju nalazi; Ivan Ravenjanin prvi i Ivan, Dabralov nasljednik, posljednji. Uzmemo li u obzir, da sastavljač HSP, vjerojatno Toma, smatra, da je Ivana Ravenjanina poslao papa Ivan IV. (summus pontifex Joannes quartus mísit quendam legatum nomine Joannem, patria Ravenatem), onda nam je zaista vrlo malo kazao za period od četiri stoljeća, iznijevši ímena devetorice nadbiskupa.

Međutim ću iznijeti dokaze, da se katalog nastavljao i preko ovog poglavlja. Već je Klaić opazio, da se katalog, koji počínje s gl. XIII., nastavlja i u gl. XIV. Naslutio ga je u štampanoj ediciji HS i odatle ga rekonstruirao.[102] Po toj ediciji nije mogao znati, da ne samo gl. XIV., nego da i sve glave do gl. XVIII. (izuzev gl. XVI. koja je kasnije u H. s. minor dodana) u konceptu stoje pod naslovom »Cathalogus archiepiscoporum...« po čemu se vidi, da se izričito odnosi na pet glava, koje su iz same jedne pomenute glave u HSP prekrojene prigodom oblikovanja definitivne redakcije. Ali po osobinama HSP jasno se razabira, da se nit kataloga povlači sve do njegova kraja. Te osobine nastaju, čim se ime u tekstu pojaví. Mehaničko opetovanje naročito porijekla tipično je kod suhoparnog nabrajanja u jednom nizu, a to ne može pripadati ničemu drugom nego katalogu, kojem je na jednom mjestu eto izričito spomenuto i ime. Kasnijim stilističkim oblikovanjem ova se monotonija uklanja, i zato u definitivnoj redakciji tih osobina više nema. Da bi se taj katalog, t. j. njegovi ostaci bolje uočílí, potrebno je iz HSP dopuniti Klaićevu krnju rekonstrukciju:

1. Joannes patriae Ravenatum (consecratione suscepta a domino papa Joanne).[103]
2. Justínus archiepiscopus, extitit anno incarnationis octingentesimo quadragesimo.
3. Marinus archiepiscopus, fuit tempore Caroli regis et Branimiri ducis Sclavonie.
4. Joannes archiepiscopus, fuit anno domini nongentesimo quarto decímo, tempore Tamislavi ducis.
5. Martinus archiepiscopus, fuit anno domini nongentesimo septuagesimo, tempore Theodosii imperatoris et Dirzisclavi regis. Iste Martinus fuit spalatensis natíone. Hic fecit ecclesie unum calicem magnum cum sua patena de auro purissímo.

6. Petrus archiepiscopus, natione spalatensis, fuit anno domini nongentesimo nonagesimo, tempore Tirpimiri et Muncimiri filii eius regum 990.
7. Paulus archiepiscopus, natione spalatensis fuit anno domini millesimo quintodecimo, tempore Basilii et Constantini imperatorum Constantinopolitanorum et Crescimiri eorum patritii et regis Chroatorum. Sedit in pontificatu annis XIIII.
8. Dabralis archiepiscopus natione spalatensis, anno domini millesimo tricesimo.
9. Joannes archiepiscopus, iste fuit spalatensis et edificavit ecclesiam sancti Felicis super rivum.
10. Crescentius archiepiscopus spalatensis natione romanus, iste suscepit sacros ordines in romana curia.
11. Manases archiepiscopus iste fuit Ungarus electio ipsius facta fuit....
12. Gregorius archiepiscopus, iste fuit Jadrensis.
13. Gaudius archiepiscopus spalatensis, iste fuit spalatensis.
14. Absalon archiepiscopus spalatensis, Ungarus natione. Adhuc vivente Gaudio surrogatus fuit et post pauco tempore debitum mortis solvit.
15. Petrus archiepiscopus spalatensis, iste fuit Lombardus, sed prius fuit episcopus Narnensis.
16. Girardus archiepiscopus spalatensis, iste fuit Veronensis.
17. Raynerius.[104]
18. Petrus Chitilem, Ungarus, archiepiscopus spalatensis nobili genere ortus.

Pogledamo li sva imena, udarit će nam odmah u oči, kako među njima nema nadbiskupa Lovre, o kome Toma toliko piše, iako u HSP uopće nije spomenut. Ja ne bih drukčije umio to objasniti, nego da je Toma s druge strane o Lovri dosta znao te je o njemu odredio pisati tek u definitivnoj redakciji, kao što je učinio i sa sv. Domnionom. Iz istih razloga mogao je to s Rajnerijem učiniti već u HSP.

Glavni dokaz, koji bi išao u prilog tvrdnji, da je Toma pridodavao vijesti uz imena, koja su se nalazila u katalogu, sastojao bi se u činjenici, što se kod njega papinska pisma i splitski sinodi javljaju uz ime Ivana Ravenjanina. Toma je znao po sadržaju papinskog pisma, da ga je pisao papa Ivan i da ga je upravio istoimenom splitskom nadbiskupu. Budući je u HSP napisano, da je papa Ivan IV. poslao i posvetio Ivana Ravenjanina, to je koincidenciji ovih imena pripisao pisma i sinode, umjesto da ih svrsta u vrijeme koincidencije pape Ivana X. s nekim drugim nadbiskupom Ivanom.[105] Sastavljač HSP je na taj način upao u grdan anahronizam, iako je znao, da isti papa piše ujedno i Tomislavu. U definitivnom djelu Toma ne navodi, da bi papa

Ivan IV. poslao Ivana Ravenjanina, toga se kanda odrekao, ali je ipak u HSP sve ostalo, kako je on mogao postaviti, po čemu je onda ovakva primjedba otkrivena. Ovo ujedno svjedoči, da se dometalo, kad je Tomislavovo doba davno palo u zaborav, kad se naime već izgubio kronološki kriterij, za što je trebalo da prođe vremena. Sam Toma živio je dosta dalje od ovih događaja, a on, kako smo vidjeli, kronološkog kriterija nema, pa ništa nije naravnije nego zaključiti, da je dometanje izvršio on sam. Ovaj bi primjer utro put sumnji, da je još poneka vijest na isti način mogla doći uz koje ime preuzeto iz kataloga.

Uostalom bitno je i važno to, da je ovim utvrđeno, da su za kronološku os Tomina djela upotrijebljeni katalozi solinskih i splitskih metropolita i da se u našoj HSP nalaze tragovi kataloga od Dujma sve do Petra Citilena g. 1185. Vjerojatno ni ovaj Petar nije bio posljednji u njemu; mi ga tu kao posljednjeg zatječemo zato, što se dalje od njega HSP nije sačuvao.

Osim kataloga i građe, koju smo uza njih sreli i naslutili, u HSP se otkrivaju i druga vrela, kojima se služio njezin sastavljač. Držim, da je mnogo zabilježenih vijesti mogao naći u onoj vrlo staroj knjizi, koju je spontano u konceptu spomenuo izrijekom »In quodam libro vetustissimo« (naš pasus 27), a koja je nažalost davno netragom iščezla. Epitaf Zvonimirov, Gejzina isprava, pismo pape Urbana i tekst sinoda iz god. 1185. jasni su preostaci služenja čistom građom. K tomu moramo pomisliti da je za period dokle seže HSP bilo još građe, koja ni direktno ni indirektno nije odana. Na primjer sinod za Dabrala nosi oznake jake veze sa sinodalnim protokolom, a taj ničim nije spomenut. Taj i takvi slični primjeri vode nas bar na časovitu pomisao, da je HSP prethodila neka vrsta zbirke, sabrane građe. Za sekundarnu ruku kao da bi govorio pretežan dio gotova teksta, u kojem je dobar dio građe već tako prerađen, da se izvor i ne raspoznaje.

Toma je, kao što svatko radi, pišući završni oblik djela dodavao ponešto, što u HSP nije bilo, te ad litteram preuzimao, preinačivao i izostavljao iz njega.

Dosada se mislilo, da su ti dodaci »izostavljene« glave iz H. s. maior, na druge preinake nije se ni osvrtalo, a faktično izostavljene partije držalo se »interpolacijama«. Prvi je bio Lucius, koji kolacionirajući koncept s definitivnom redakcijom nije našao od mene već označene glave u HSP pa je u njoj sa strane ispisivao «Caput x, y, deest« a za njim se poveli ostali. Ali ustvari radi se o tome, da bi umjesto »deest« moralo stajati »non fuit« zato, što su te glave nastale kasnije.

O preuzimanju teksta i preinačivanju govorili smo već u prethodnom poglavlju.

Sada da se osvrnemo na izostavljanje. Ako pogledamo malo bolje, što je sve izostavljeno, vidjet ćemo, da se to odnosi samo na građu. Jedinu jednu iznimku Toma čini i s gotovim tekstom,

a to je vijest o smrti kralja Zvonimira. Izostavljanje građe iz HSP potpuno je logično, jer ona u literarno-historijsko definitivno djelo nikako ne ulazi i ovaj bi postupak potvrdio još jednom odnos koncepta i definitivne redakcije.

Nego na uvjerenje, da su ovo »interpolacije«, mogla je doista utjecati činjenica, što se na njima malo ili ništa ne razgrađuje. Ako malo bolje pogledamo, na koje se to partije odnosi, vidjet ćemo, da su to salonitanski i splitski sinodi s papinskim pismima i vijest o Zvonimirovoj smrti. Da potražimo uzrok prešućivanju, moramo potražiti, što je zajedničko u tim partijama, jer se u zajedničkoj crti najprije može naslutiti motivacija za isti postupak Već smo naveli Bulićevu i Bervaldijevu konstataciju, da se iz sadržaja solinskih sinoda vidi, kako crkva gubi na ugledu, pošto se tu iznose mnoge mane. Splitski sinodi i papinska pisma odišu razmiricama i prijetnjama, u njima se govori o molitvama za slučajeve ubistva vladara, o zadovoljštini za ubijene svećenike, o rastavi svećenika od svojih žena, što ne baca najbolje svijetlo na crkvenu instituciju. U vijesti o Zvonimirovoj smrti očit je dokaz, kako je cezaro-papistička politika kod Hrvata doživjela jak udarac. Sva tri slučaja veže zajednička nit — postradali auktoritet crkve kao institucije. Toma je poznat kao moralista, inače intolerantan fanatik, koji šiba poroke crkvenih starješina baš zato, da očuva ugled crkve. On svojom etikom i nepomirljivošću prema nećudoređu istupa pri kandidiranju za nadbiskupa kao s najvećim zalogom.

I dok u svom djelu na više mjesta razotkriva nemoral, ali samo izvjesnih starješina, dotle se nigdje ni slovcem nije dotakao ni jedne mane crkve kao ustanove, po čemu se i s druge strane vidi njegov stav prama njoj. Ja ne mogu naći drugog razloga nego da je ovoj njegovoj životnoj liniji smetalo ono, što je protiv interesa crkvenog auktoriteta, te je tako izrađivanjem definitivne redakcije izostavio iz koncepta pomenute partije.

Pogrešno je u Tomi — naročito s obzirom na njegovo vrijeme — gledati pozvanog historika i od njega očekivati apsolutnu objektivnost; on je najprije gorljiv svećenik i strastven političar pa onda sve drugo, i zato ga zasljepljuje pristranost.

Bilo kako mu drago, Tomina građa u HSP postoji i ne odnosi se na »interpolacije«. Tekst, koji je objema redakcijama zajednički, ne mora predstavljati nikakvu kompilaciju, jer ako netko ispisuje svoje vlastito, onda ne kompilira. Konačno nepostojanje sadržaja nekih glava u konceptu ne predstavlja »izostavljanje«, nego dometanje pri završnom redigiranju. Sve je ovo dosada bilo drukčije postavljeno i zato drukčije gledano.

IV. OSVRT NA KVALITET GRAĐE U HSP

Ovdje ćemo se na prvom mjestu dotaći valjanosti kataloga solinskih biskupa. Već su Bulić i Bervaldi potanje pretresli postanak i izvornost sviju postojećih kataloga solinsko-splitskih metropolita.[106] Analizirajući oko dvadeset i pet raznih kataloga auktori su konstatirali, da se s obzirom na broj i imena solinskih biskupa, koja su u raznim katalozima raznolika, najviše vjerovati može onomu, koji se nalazi u desetom svesku građe pripremane za Farlatijev »Illyricum sacrum«, pod naslovom »Salonitana et spalatensia sacra«. Taj se nekoć nalazio u biblioteci Fanfogna-Garagnin u Trogiru, a sada je u Državnom arhivu u Zagrebu. Katalog nosí naslov: »Cathalogus II. ex Historia salonitana codicis Bigniani«. Bulić i Bervaldi za njega kažu:

1. »Ovaj spada u prvu kategoriju (= među one kataloge koji su napisani bez drugotne svrhe i namjere i u kojima je sačuvana stara jezgra popisa solinskih biskupa). Teodor je 24-tí biskup, a za njim dolazi 25-ti Ivan Ravenjanin. Fali dakle u njemu ono 40 biskupa iza Teodora što ih nalazimo u katalozima B, C, D«[107] (= kod Propagande o kojem smo već govorili, A . Cutheisa i t. zv. Ponzonijev).
2. »Biskup Begna, koji je živio koncem XV. i polovicom XVI. v., nije sigurno sastavio ovaj katalog. Kritika historijska bijaše jako slaba u ono doba, da bi biskup Begna mogao vidjeti ono, što ni Riceputi, ni Farlati, ni Colletti, ni drugi nijesu mogli ni kasnije vidjeti, da je naime ono 40 biskupa poslije Teodora samo pljeva, koja se mora potpuno istrijebiti iz kataloga solinskih biskupa. Nije biskup Begna poznavao povijest Solina, niti se njom bavío, kao što gornji pisci, tako da je mogao pomisliti, da oni biskupi poslije Teodora nijesu nikad biskupovali u Solinu. On je bez dvojbe ímao pred očima koji stari katalog, u kojem nije bilo nego 25 solinskih biskupa. Konstatiranje ove činjenice veoma je važno. Nije pukí slučaj, da fali u ovom katalogu baš onaj broj biskupa, za koje i mi kažemo, da su kasnije umetnuti, e da se popuni nastala praznina. Ne može se pak reći, da je krivnjom prepisivača nestalo onih biskupa iz Begnina kataloga. Nevjerojatan bi bio ovaj slučaj, da su iščezli iz kataloga baš oni biskupi, za koje i mi kažemo, da moraju iščeznuti. Ovo se dade protumačití, ako se pretpostavi, da je kolao u staro doba katalog solinskih biskupa, koji ih nije nosio nego 25, a ovi otprilike popunjuju vrijeme, za koje mi dokazasmo, da je trajala crkovna hijerarhija u Solinu.«[108]
3. »Još nam je napomenuti da je u katalogu Begninu također praznina u spljetskim biskupima i to od razorenja Solina god. 890. do biskupa Justina. Katalog Begnin, kako već

rekosmo, dolazi do god. 1184. I po ovome dalo bi se zaključiti da je ovaj katalog veoma star, po svoj prilici najstariji od do sada poznatih.«[109]

Nema sumnje, da su Bulićeva i Bervaldijeva razlaganja o odnosu među katalozima oštroumna, a napose što se tiče tvrdnje o Benjinu katalogu. Samo auktori griješe, kad govore o Begni bilo kao vlasniku bilo kao prepisivaču jednog kataloga. U drugom poglavlju ove radnje sreli smo se s tvrdnjom, da je Benja imao u ruci jedan primjerak, valjda prijepis HSP, koji je prepisao u svoja »collectanea«. Onaj naslov, pod kojim se Benjin katalog javlja:»Cathalogus II. ex Hist. sal. codicis Bigniani« treba drukčije razumjeti. To nije Benjin katalog, kako tumače Bulić i Bervaldi, nego njegov primjerak HS, odakle je, prema imenima biskupa, koji se u njoj nalaze, ekstrahiran katalog. Ističem, da se ta HS ne može odnositi na definitivnu redakciju, nego samo na HSP i zato, što u prvoj nema imena mnogih biskupa, koje taj katalog zadržava, dok se ona, izuzev jednog, listom u HSP nalaze, pa je prema tome jedino moguće, da je katalog nastao odatle. To potvrđuje još i fakat, što su u tom katalogu kao i u rekonstrukciji našeg kataloga solinski biskupi nabrojeni istim imenima i istim redom od Dujma do Teodora. K tomu, pogledamo li ovaj katalog u Bulićevu i Bervaldijevu djelu,[110] vidjet ćemo, da postoje kratki dodaci uz ime po kojeg biskupa, a pošto nema ni jednog dodatka, koji ne bi postojao i u HSP, već po tome je jasno, da su oni skupa s imenima odatle preuzeti. Konačno ovaj »Begnin« katalog doseže do god. 1185., a dotle ide i HSP, To je još jedan i to vrlo jasan dokaz, da je ovaj katalog načinjen iz predloška, za koji sva vjerojatnost govori, da se odnosi na Tomin koncept.

Spomenusmo, da se »Begnin« katalog s našom rekonstrukcijom ne slaže u jednom imenu. Farlati, Bulić i Bervaldi donose »Begnin« katalog s 25 solinskih biskupa, dok ih po našoj rekonstrukciji iz Tomina koncepta nalazimo 24. Ovo jedno ime više odnosi se na biskupa Amabilisa. Međutim, pregledavši izvornik,[111] kojim su se poslužila tri pomenuta pisca, primijetio sam, da su u njemu izvorno unesena i rednim brojem pred imenom označena točno 24 biskupa. Između rednih brojeva 11 (Justinus) i 12 (Glicerius) utisnuto je kasnije, ali istom rukom, »Amabilis 309« dakako bez rednog broja. To očito potvrđuje naknadno umetanje iz kojeg drugog kataloga.[112] Farlati, Bulić i Bervaldi preko ovog umetanja prelaze te preuzimaju sve, kako su tu zatekli, iako Amabilis vidljivo i formalno remeti red, te otuda u »Begninu« katalogu jedan biskup imenom i brojem više. Izuzmemo li ovako prispjelog Amabilisa iz kataloga, kao što i moramo, onda nam ništa ne stoji na putu da zaključimo, da je ovaj katalog iskonstruiran iz Tomina koncepta.

Gornjim konstatacijama postižemo nešto drugo: svi Bulićevi i Bervaldijevi navodi i zaključci izrečeni u prilog valjanosti i starosti »Begninog« kataloga, idu zapravo na adresu kataloga, kojim se, u svakom slučaju pa makar i posredno, služio Toma!

Legenda o sv. Dujmu, koja se u HSP nalazi, a nema je u definitivnoj redakciji, jer ju je Toma zamijenio drugom, svjedoči za preuzimanje vrlo stare građe. Nesumnjivo je moralo biti više verzija o životu utemeljitelja metropolije. Sam Toma donosi ih tri, što u HSP, što u definitivnoj redakciji. Veoma je vjerojatno, da su one bile ubilježene u lekcijama metropolitanske crkve, odakle ih je mogao preuzeti. Da je među tim legendama bilo vrlo starih, dokaz je u tome, što nadbiskup Lovro (1059—1099) moli učenog Adama Parižanina, da neka književnim jezikom napiše žića sv. Dujma i Staša, koja su, veli, davno i prostim jezikom pisana.[113] Već je Farlati utvrdio, da je ova verzija u HSP vrlo stara na osnovu toga, što se u njoj ne spominje prijenos kostiju sv. Dujma (640—642), i zato smatra, da je legenda nastala prije toga vremena, jer bi se inače bio spomenuo i taj prijenos.[114]

Međutim postoji drugi dokaz, po kojem je starost legende očita. U njoj se naime na više mjesta nalazi pluralan oblik za ime grada Solina: Salonae, Salonarum.[115] E. Dyggve[116] zatim G. Novak[117] dokazali su, da su postojala dva Solina jedan pored drugoga. Jedino zbog toga je mogao nastati pluralan oblik naziva, kako ga stvarno spominju primjerice Lukan i Prokopije. U doba seobe naroda porušen je grad, a novo nadošli Hrvati nisu baštinili tradicije o dvostrukom gradu, pa se pluralan oblik nikad više ne javlja. Kad ga u ovoj legendi zatječemo, onda ništa ne može biti vjerojatnije, nego da je ona nastala, dok Solin još nije bio porušen. Po svemu se dakle vidi, da se Toma služio i vrlo starom građom.

Vidjeli smo, iako u sumarnom pregledu, koliko je raznolikih mišljenja izazvalo pitanje autentičnosti salonitanskih sinoda. Jezgro argumentacije u prilog autentičnosti sačinjavaju još uvijek Farlatijeve tvrdnje, koje je sažeo i dopunio Šišić.[118] Da tekst sinoda, koji se u konceptu nalazi, nije Tomin sastavak ni kombinacija, svjedoči jezik i stil, koji se uočljivo razlikuje od Tomina. Brojne griješke, kojima tekstovi vrve, govore o njihovoj starosti, jer su one mogle nastati samo s nerazgovjetnosti pri čitanju, što su nastale uslijed dugog vremena, proteklog od njihova postanka do preuzimanja, u kojem su se razvile paleografske komplikacije. Kad bi se tako veliki broj griješaka razmjerno nalazio i u ostaloj tekstualnoj tvorbi, moglo bi se pomišljati na aljkavost kasnijih prepisivača, ali pošto ih tu ni iz daleka toliko nema, moramo zaključiti, da su nastale prije. Inače ne znam, kojoj bi svrsi moglo služiti izmišljanje tekstova, da bi se nazivali apokrifnim, kad se Toma s njima uopće ne koristi, jer u definitivnoj redakciji baš ničim ne odaje, da bi se bio s njima služio, a ipak je, kako je

Klaić dokazao, za njih znao. Najvjerojatnije je, da ih je u tekst koncepta povukao za sobom katalog, t. j. da su se u njemu nalazili i skupa s njim bili preneseni. U katalog se doduše može sumnjati, ali samo u njegovu bitnu stranu, u pitanje točnosti imena i njihova reda, jer je taj mogao izići iz bilo kakve ambicije i tendencije njegova sastavljača. Ali vijesti, koje su pridodane pojedinim imenima, pridolazile su uzgred, da se nešto, ako se zna o pojedinom biskupu, i pribilježi uz njegovo ime iz nekog drugog izvora, koji je sastavljaču bio pri ruci, pa nisu mogle biti ad hoc izmišljene. To zaista govori i njihova narav kao i prilike onog vremena, na koje se one odnose. Za ispisivanje iz kataloga govorila bi i formalna oznaka, jer se biskup Honorije javlja sa svojim rednim brojem (XXI), koji služi samo za to, da mu označi redno mjesto u katalogu, a odmah se zatim navodi koncil s već ustanovljenim makinalnim načinom i terminima. Da je tekst prvog sinoda ovamo dospio iz davnog, možda originalnog predloška, posvjedočit će drugi znak. U Propagandinu primjerku koncepta na listu 614. iza svršetka teksta tog sinoda sa »Vitalis presbiter Sarnitensis ecclesie subscripsi ut supra« nalazi se neposredno, a u sredini osamljeni »explicit«. To je vrlo važan termin, koji se stavlja na završetku, kad se ispiše tekst. U djelu, kakvo je naše, odnosno prema položaju gdje se u njemu nalazi, taj je terminus po funkciji posve suvišan. Nije naime na kraju sastavka, a ni kataloga kao posebne česti u njemu, da bi označio svršetak jednoga ili drugoga. Ali zato, što se nalazi na kraju teksta prvog sinoda, moramo zaključiti, da se samo na njega odnosi. Tu je mogao dospjeti striktnim tekstualnim ispisivanjem sinodalnog protokola ili njegova vjernog prijepisa, jer je »explicit« samo tu umjestan.

Pošto je utvrđeno starije porijeklo toga sastavka, pošto je vjerojatno prepoznat njegov auktor u Tomi, pošto je utvrđeno, da se on služio starijim katalogom, a oznaka »explicit« koju je upotrebio govori za slijepo prenošenje teksta, prvi salonitanski sinod, a po svim sličnim znakovima i drugi, dobili su nov i stabilan potporanj, koji podupire njihovu vjerodostojnost.

Autentičnost drugog solinskog sinoda najbolje pokazuju formule protokola i eshatokola kao što su: »Actum Salonis« i potpisi prisutnih biskupa. Tu u pluralnom obliku naziva Solina nalazimo opet očiglednu potkrepu za davni postanak teksta, što skupa s gornjim osobinama pruža autentičnosti jak oslonac.

O katalogu splitskih nadbiskupa već smo rekli da je prenesen u krnjem obliku, jer je posredno upotrebljen, te stoga nemamo drugih tipičnih oznaka, pa još jednom ističemo, da je Toma koju vijest nesumnjivo odatle uzeo.

Što se tiče splitskih sinoda i papinskih pisama (925—928), možemo pretpostavljati, da su se njihovi tekstovi nalazili zabilježeni u nekom registru. Na to nas navodi činjenica, što se nepo-

sredno iza teksta posljednjeg pisma u konceptu nalazi ona bilješka »In quodam libro vetustissimo«, pod kojom su ubilježena neka imena solinskih biskupa (svršetak našeg pasusa 27). Izgledalo bi, kao da se sastavljač HSP, ispisavši iz te vrlo stare knjige partiju o sinodima, sjetio da prepiše i još nekoliko imena solinskih biskupa i tom prigodom istaknuo, da se ona nalaze »In quodam libro vetustissimo«. Ova neposrednost mora da je došla više spontano negoli slučajno, prosto zato, što je nemoguće zamisliti, da bi u toj »vrlo staroj knjizi« bila vrijedna preuzimanja samo ova notica, pa zato je više nego vjerojatno, da je toga bilo više i prema tome, da je još štošta preuzeto, a kako se o vrlo staroj knjizi izrazio odmah iza ispisivanja sinoda i pisama, najvjerojatnija je pretpostavka, da su i oni odatle preuzeti. Pri svemu tome treba voditi računa, da se notica s imenima solinskih biskupa nalazi osamljena, na mjestu, gdje nikako ne može stajati ni po vremenu, ni po obradi partije, u kojoj je. Da je sastavljač u toj knjizi našao samo njih, bio bi ih dometnuo negdje među solinske biskupe, koje je već obradio. Ali po njenu položaju može se sigurno pretpostavljati, da je preuzimajući partiju pisama i sinoda upotrebljavao »vrlo staru knjigu« pa u njoj uzgred i ovu noticu našao te iu odmah tu neposredno fiksirao. Ovaj »liber vetustissimus«, iako nespecificirana sadržaja, treba svakako da nam lebdi pred očima, kad razmišljamo o ovoj građi, i da pri tome mislimo, kako je neposredno naveden iza pomenutih pisama i sinoda.

Epitaf kralja Zvonimira (naš pasus 38) dosada je bez izuzetka smatran plodom pjesničke mašte i uvijek dovođen u vezu s kasnom pojavom »Veće solinske historije«, dakako pod utjecajem dodatka u hrvatskoj redakciji Dukljaninova Ljetopisa. Međutim smo vidjeli, što je zapravo »Veća solinska historija«, tko je vjerojatno u nju uvrstio građu i kakav je izvorni kvalitet sve građe, pa s time prestaje svaka sumnja u porijeklo teksta epitafa. Pribrao je dakle kao i ostalu građu vrlo vjerojatno s originala, jer se Zvonimirov grob nesumnjivo nalazio ondje, gdje i grobovi ostalih hrvatskih kraljeva, u crkvi sv. Stjepana u Solinu, tik Tomina Splita. Toma izričito ističe, da je Krešimir pokopan u atriju crkve sv. Stjepana s mnogim drugim kraljevima i kraljicama,[119] pa nema razloga sumnjati, da je tu mogao vidjeti Zvonimirov epitaf te ga odatle prenijeti u koncept. Pošto sad znamo iz vrlo starog sastavka za epitaf, nema sumnje, da je njegova izvornost autentična, i mi tako o dosada zapletenom pitanju o smrti kralja Zvonimira dobivamo u njemu jedini i prvorazredan izvor, po kojem je jasno, da je Zvonimirova smrt bila nasilna. Ne samo to, nego epitaf predstavlja još i jedan od prvih poznatih poetskih sastavaka kod nas.

S njim je u konceptu usko povezana i vijest o nasilnoj smrti kralja, koju Toma, kao ni epitaf, nije uvrstio u definitivnu redakciju. Toj vijesti pod utjecajem Račkoga nitko nije davao

važnosti. Sam Rački držeći, da je preuzeta iz pomenutog Ljetopisa, nije ju čitavu ni iznio, ispustivši upravo baš onaj dio, kojim se najbolje može kontrolirati historijsko jezgro, vjerodostojnije nego kod ijedne druge vijesti o Zvonimirovoj pogibiji. Ova vijest vezana s doba i osobom auktora, kojeg držimo najvjerojatnijim, najstarija je poznata, a i najvjerodostojnija vijest, o čemu će biti govora na drugom mjestu.

Preostalu građu sačinjavaju tekstovi Gejzine isprave, pisma pape Urbana i splitskog sinoda godine 1185. Za prva dva teksta Šišić je konstatirao, da se nalaze i u drugim prijepisima iz predloška od g. 1333. u rukopisu »Mensa episcopalis« u Splitu,[120] a zaključci sinoda iz god. 1185. sačuvali su se u originalu.[121]

Prema tome suvišno je svako izlaganje u prilog autentičnosti ovih triju dokumenata.

Pouzdano je dakle sada, da cijela građa, koja se nalazi u djelu suvremenom Tomi, a za koje vjerujem, da je njegov koncept, nema nikakvih tragova apokrifnosti, nego dapače za svu nju postoje jaka svjedočanstva o autentičnosti.

V. ZAKLJUČAK

Uspoređivanjem rimskih prijepisa djela pod naslovom »Historia salonitanorum pontificum« utvrdili smo, da je predložak, iz kojeg su prijepisi potekli, nastao mnogo prije njihova postanja, a uspoređivanjem s tekstom djela »Historia salonitana« Tome arcidakona dokazana je vjerojatnost, da se »Historia salonitanorum pontificum« odnosi na njegov koncept. Kolacioniranjem pojedinih partija konstatirali smo oznake, po kojima se vidi veza ovih dviju redakcija kao i put, kojim je auktor dolazio do svog djela. Ušli smo u trag porijeklu jednog dijela građe, koja je Tomi bila u ruci, i tako nuzgredno prinijeli svoj obol dosadašnjem problemu njene autentičnosti pokazavši, da se Toma makar i posredno služio izvornom i starom građom. Nema sumnje, da je otkrivanjem starosti upotrebljene građe ojačan kvalitet ostalih Tominih vijesti, iako se njihovi izvori više ne mogu utvrditi, jer smo se osvjedočili, da on piše na temelju građe. Istina, neprežaljiv je gubitak, što se od starijeg sastavka očuvao u prijepisima samo prvi dio, a ne čitav sastavak. Nema razloga sumnjati o tome, da je on išao dalje, možda sve do kraja definitivne redakcije i da je dotle sadržavao građu.

Stariji sastavci svakako su važniji od završnog djela, jer se u njima kud i kamo spontanije i nepristranije iznose historijska fakta, a naš egzemplar nadasve je vrijedan, što sadrži još i veoma važnu, inače davno izgubljenu građu. Hrvatska historiografija došla je sad u mogućnost, da historijskom jezgru Tomina djela više povjeruje i — što je još važnije — da na čvrste temelje

postavi građu, na koju se s tobožnje okasnile pojave u prijepisima gledalo s nepouzdanjem i poricala joj se izvornost. Zato treba da se tekst rukopisa »Historia salonitanorum episcopum« već jednom kritički objavi, što nije bio zadatak ove rasprave, jer je autor do ovog zapažanja došao samo u namjeri da ispita narav izvora, u kojem se nalazi vijest o smrti kralja Zvonimira, pa je radnja načinjena zato, da se iznesu konstatacije tom prigodom stečene. Nema sumnje, da će se publiciranjem ovog starijeg sastavka pružiti našim historicima prigoda da revidiraju dosadašnju historijsku literarnu baštinu, te da će tada neke fikcije otpasti i da će se učvrstiti štošta, što je dosada stajalo na labavim nogama, a na to nauka baš i čeka.

BILJEŠKE

[1] Farlati, Illyricum sacrum I, Venetiis 1751, str. 319, 405. — II, Venetiis 1753, str. 161.

[2] Luciusov predgovor, stiliziran kao napomena čitatelju na rukopisu, koji je on poklonio vatikanskoj biblioteci, sada pod signaturom Vat. lat. 7019 na fol. 4. »Joannes Lucius Lectori«. Tekst kasnije iznosi štampan u Inscriptiones dalmaticae venetiis 1674, str. 73. Preuzeo ga je Farlati, O. c. I, str. 319—20.

[3] Barada, Dalmatia Superior. Rad Jugoslavenske akademije 270, Zagreb 1949, separatni otisak str. 15—16.

[4] Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914, str. 151—2. — Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 416, n. 23.

[5] Farlati, O. c. I, str. 404. — Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vijeka, Književnik I, Zagreb 1864, str. 226—7, 385—7 (u tekstu pogrešna paginacija). — Rački, Dopunjci i izpravci za stariju poviest hrvatsku, Rad Jugosl. akademije XIX, Zagreb 1872, str. 98. — Rački u ediciji Tomine Historie salonitane, 1894, u notama od str. 5—77. — Črnčić, Popa Dukljanina Ljetopis po latinsku i od toga malo i još nešto po hrvatsku, Kraljevica 1874, str. XXII—XXVI. — Kršnjavi, Prilozi Historiji salonitani Tome arciđakona Spljetskoga, Vjesnik Kr. Hrv. Slav. Dalm. zemaljskog arkiva II, Zagreb 1900, str. 133. — Šišić, l. c. — Šišić, O smrti hrvatskog kralja Zvonimira, Vjesnik hrv. arheol. društva VIII, Zagreb 1905, str. 8, n. 1. — Šegvić, Toma Splićanin državnik i pisac, Zagreb 1927, str. 166. — Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest, Zagreb, str. 126. — Radojčić, Legenda o smrti hrvatskog kralja Dimitrija Zvonimira, Glas Srpske kraljevske Akademije CLXXI, drugi razred (88), Beograd, str. 69. — Barada: l. c.

[6] Rački, Ocjena, str. 385.

[7] Črnčić, l. c. Preneseno kod Šišića, Ljetopis popa Dukljanina, Posebno izdanje Srpske kr. akademije, knjiga LXVII (18), Beograd 1928, str. 281—5.

[8] Šišić, Priručnik, str. 151.

[9] Šišić, Idem, str. 152.

[10] Kad Rački u ediciji Hist. Salonitane donaša iz barberinskog primjerka vijest o pogibiji kralja Zvonimira on pred tekstom kaže: »In cod. Barberino sequitur hocce profusius additamentum desumptum e chronico croatico (ed. Črnčić C. XXVII, p. 32.)« str. 56, n. b.

[11] Kasnije u Documenta i u ediciji H. Sal. kad iznaša tekst pisma ispravlja se i kaže »Epistola Joannis PP. X.«

[12] Rački, Ocjena, str. 385—6.

[13] Idem, str. 386.

[14] Črnčić, O. c., str. XXIV. Kod Šišića u Ljetopisu popa Dukljanina str. 282.

[15] »In cod. Barber. sequitur vita S. Dominii, qua terminatur hocce caput«, str. 8. n. d.

[16] Farlati, O. c. I, 414—15.

[17] 1. Chronicon Andree Dandoli ducis Venetiarum, 2. naš rukopis, 3. Gulielmi Apuliensis, Rerum in Italia gest. lib. 5, 4. Chronicon Suesse (= grad u južnoj Italiji).

[18] U indeksu: »MSS Barberini XXXVIII—XL N° 351 (Il. Barb. lat. 2958—3251) sala Cons MSS..... Huius mss folia carent ordine. Quaedam hic adnotavit et scripsit nonnulla folia Ughellus. Hanc historiam editam invenies in opere Joannis Lucii De Regno Dalmatiae et Croatiae. Require fol. N° 7 signatum in quo caput 2 historie incipit....«

[19] Ferdinand Ughelli (1595—1670) cistercitski opat, pisac djela Italia sacra, na koje se među auktorima drugih zemalja ugledao i Farlati svojim »Illyricum sacrum«.

[20] Šišić, Priručnik, str. 153.

[21] Joannes Lucius Lectori, l. c.: »... quod huius operis plura exempla circumferuntur, nec satis castigata, nec admodum integrae fidei, et praesertim illud ex quo doctissimus Ferdinandus Ughellus, abbas cisterciensis nonnullos episcopos Jadrenses descripsit et in tomo quinto suae Ithaliae Sacrae posuit qui in germano archidiaconi textu minime referiuntur. Id ego exemplum vidi et manu recenti scriptum reperi, contulique cum hoc codice et quae cunque in illo de actis Consiliorum Dalmatie, epistolis Papalibus, et epitaphio Zuonimiri regis scripta sunt, ea omnia ficta et supposita censui.....«

[22] Collectanea, sign. Lat. Vat. 6958.

[23] Črnčić, L. c.

[24] Modica, Paleografia latina, Palermo 1941, str. 211. — Isp. Battelli, Lezioni di paleografija, Città del Vaticano 1949, sl. 45. na str. 248.

[25] Prvi svezak nosi naslov Servia; Albania, Dalmatia, Illyricum (1625—1629) N° 262, drugi ima naslov isti i obuhvata razdoblje od 1630—39, dok treći ima izmijenjen naslov. Farlati se poveo za naslovom kod prvog sveska i primijenio ga kod trećeg (I. 319). Za njim se poveo Šišić.

[26] Šišić, Priručnik, str. 151, n. 2.

[27] Uz Hesiusa 14-og po redu dodana je vijest o pismu pape Zozima, koja je precrtana i prenešena po strani uz ime Hesiusa 45-og po redu. Uz ime Amabilisa 30-og po redu zabilježeno je, da je 281. g. mučen sv. Staš i uz Ivana Ravenjanina »Joannes primus Archiepiscopus Spalatensis patrie Ravenatem«. Ostale tri bilješke dodane su uz Petra 47-og po redu, Petra 86-og po redu i Balianusa 94-og po redu.

[28] O tome se govori kasnije.

[29] Bulić-Bervaldi, Kronotaksa, str. 75.

[30] Farlati, O. c. I, str. 320: »Episcopos posterorum temporum aliena manu deinceps adjectos esse necesse est«.

[31] Rački, Ocjena, str. 226.

[32] *Uz Guncelusa stoji* »1222«, Hugolinusa »1363«, Franciscusa Malipetra »Obiit Roma 1401«, Gregorius de Aragona »1444«.

[33] Na pr.: umjesto Aquileia pisano je Aquilegia-Fabricianus, Fabrisianus-municipiis, manicipiis — Miccurensis, Muncarensis — inter, mater (očito iz krivo pročitane abreviature).

[34] Na fol. 613. u točki 9. salonitanskog sinoda: »stipendia ecclesiastica clericorum... omnibus. (Rački dvojbeno ispunjava sa »sustentationi?«, a Farlati u Ill. s. II, 168. n. 52. dodaje »ad hanc lacunam explicandam interjicias velim sustentationi, vel alimentis«. — Na fol. 625. stoji »consecrans et am..... in«, u drugim tekstovima stoji »at ampliatus in«.

[35] Propagandin primjerak ima lakunu na fol. 613, preko koje dva barberinska prelaze kao da je nema. — Propagandin primjerak nema note »Maximus Salonarum Dalmatiae episcopus in Decreto Synodi apud Sardicam«, što barberinski imaju. (Vidi dolje u tekstu svršetak našeg pasusa 27). — S druge strane barberinski predlošci nemaju onog »explicit« (vidi dalje naš pasus 10), koji iza prvog salonitanskog sinoda ima propagandin.

[36] Još do god. 1805. postojala su danas izgubljena Monumenta vetera Illyrici Dalmatiae Urbis et Ecclesiae Salonitanae ac Spalatensis a Simone Begnio patritio Jadertino, episcopo Modrussiensi ex variis codicilis et tabulis collecta, (Carrara, Chiesa di Spalato un tempo Salonitana MDCCCLIV, str. 67. — Ferrari-Cupilli, Della vita e degli scritti di Simeone Begna Zaratino vescovo di Modrussa, Annuario dalmatico I, Split 1852, str. 82.)

[37] Barada, O. c. str. 14.

[38] Navedena bilješka — napomena u »J. L. Lectori«.

[39] X. Salonitana et Spalatensia sacra, fol. 125, u Drž. Arhivu u Zagrebu.

[40] Čitav tekst nosi Črnčić, O. c., str. XXIV—XXV. Kod Šišića Ljetopis popa Dukljanina, str. 283, n. 6. — List se ne nalazi uz tekst, nego odijeljeno od njega, gdje je zapao nepomnjom pri uvezivanju kodeksa. Bez dvojbe je to naknadni uvod barberinskom rukopisu, jedna vrst napomene čitaocu, koja spada pred početak teksta na fol. 109. Črnčić drži, da je to sastavio sam Lucius međutim za to ne govori pismo, ali se svejedno po sadržaju vidi, da nije daleko od njegova utjecaja, kad se spominju arhivi Splita i Trogira, koje je on poznavao. Inače neki detalji upućuju na preuzimanje iz napomene »J. L. Lectori«, no svakako je ta proširena.

[41] To je kolacionirajući napravio sam Lucius. Isporedi reprodukcije.

[42] Farlati: O. c. I, 319—20, 404—5; — II, 161—162; — III, 84, 283.

[43] Idem I, 319.

[44] Idem II, 161—2.

[45] Idem I, 320.

[46] Rački, Ocjena, Književnik I, str. 226—7.

[47] Idem, str. 386—7.

[48] Rački, Documenta, str. 197.

[49] Rački, Podmetnute, sumnjive i preradene listine hrvatske do XII. vijeka, Rad J. ak. XLV, Zagreb 1878, str. 148—9.

[50] Črnčić: O. c., str. XXIII—XXVI. — Kod Šišićeva preuzimanja, str. 281—5.

[51] Kršnjavi, O. c., str. 133.

[52] Gruber, Spljetski crkveni sabor, Prosvjeta IX, Zagreb 1901, str. 413.

[53] Zeiller, Les origines Chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie, Paris 1906, str. 149—150 i n. 2.

[54] Rittig, Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju sa osobitim obzirom na Hrvatsku I, Zagreb 1910, str. 134 n. 19.

[55] Isti, Bogoslovska smotra 1911, str. 118, n. 10.

[56] Jireček, Geschichte der Serben I, Gotha 1911, str. 58. — Radonićev prijevod, Beograd 1911, str. 50.

[57] Idem, str. 201, n. 1—1, str. 192, n. 4.

[58] Bulić-Bervaldi, Kronotaksa, str. 51—54. — Na str. 53. ispravljaju godinu drugog koncila označenu da je održan »Post iterum atque iterum Lampadii et Oresti sumens (consul ?) ...« što je tumačeno do tada godinom 532. i kažu: »Ali to je pogrješno, jer u aktima ne stoji iterum da li iterum atque iterum, što označuje treću godinu konzulata, dakle god. 533.« Ovim načinom računanja ne može se doći do 533. godine. Prvi konzulat Lampadija i Orestesa pada u god. 530., iterum bi imao biti 531, a iterum atque iterum 532. Nego drugi faktor govori za god. 533., a to je onaj »post« t. j. iza trećeg konzulata. Međutim i ta je godina dvojbena prosto zato, što se »post« upotrebljavao onda, kad se nije znalo, koji su konzuli, pa se spominjali posljednji poznati i po njima se ravnali kao posljednjom kronološkom fiksnom točkom. Ali se moglo desiti, naročito za perturbacija onoga vremena, t. j. za gotskog vladanja, da se teško održavalo sjećanje na razne konzulate pa se onda, naročito ako se radi o tome, da pred nama stoji vijest zabilježena nekoliko godina kanije, događaj lako može odnositi i na nekoliko godina poslije 533.

[59] Bulić-Bervaldi, Kronotaksa, str. 160—164.

[60] Šegvić, Tommaso Archidiacono di Spalato, il suo tempo e la sua opera. Supplemento al Bulletino di archeologia e storia dalmata XXXVII, Split 1914, str. 5. — Toma Splićanin, državnik i pisac 1200—1268, Zagreb, 1927, str. 166, 172 ss.

[61] Vidi literaturu o sinodima, koju Šišić navodi u Priručniku, str. 149, 150, 211.

[62] Šišić, Priručnik, str. 155.

[63] Šišić, Povijest Hrvata, str. 416, n. 23.

[64] Idem, str. 416, nastavak note 23.

[65] Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest, Zagreb, str. 125—130.

[66] Srebrnić, Papež Ivan X. v svojih odnosih do Bizanca in Slovanov na Balkanu, Bogoslovski vestnik, Ljubljana 1922. Prevedeno u Zborniku kralja Tomislava, Zagreb 1925, str. 151, n. 109.

[67] Klaić, Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara, Nastavni vjesnik XXXIII, Zagreb 1925, str. 275—82. — Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, str. 214—18.

[68] Perojević, Hiljadugodišnjica hrvatskog kraljevstva, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLVII—XLVIII, Split 1924—5, str. 99.

[69] Katić, Borba Grgura Ninskoga sa splitskim nadbiskupom Ivanom, Split 1929, str. 9. i 10.

[70] Praga u »recenziji« Šišićeve »Povijesti Hrvata«, Atti e memorie della società dalmata di storia patria II, Zadar 1927, str. 225—7.

[71] Prvo izdanje u Rivista Dalmatica III—IV, Zadar 1926.

[72] Barada, O. c., str. 14—20.

[73] Selem, Tommaso Archidiacono e la storia medioevale di Spalato, Zadar 1933, str. 7, n. 1.

[74] pro honore — per honorem, sicque — siquis, filiorum — filiorumque, quod in — quodam, abdicare — abditarum.....

[75] Sex millibus — sermilibus, inconcussam — inconcursam, singulis — insulis, dirute — dirupte, Festo — Ferto, Bestoensis — Bertoensis, Ursus — Visus, nescitur — noscitur.....

[76] U redakciji Račkoga na str. 72.

[77] Čitav tekst ove legende donosi Farlati, Illiricum sacrum I, str. 414.

[78] Tekst nosi Rački u ediciji Historie Salonitane str. 12, n. f do str. 15.

[79] Isto kod Račkoga, nastavak note na str. 15—18.

[80] Očito kasnija glosa.

[81] U ediciji Račkoga na str. 36, n. l. do str. 32.

[82] Produženje iste note na str. 32—33.

[83] Dalje produženje na str. 38—40.

[84] Dalje produženje iste note na str. 40—41.

[85] Završetak iste bilješke na str. 41.

[86] Odnosi se na Sardiku = Sredec, vezan za koncil g. 342.

[87] Tekst kod Smičiklasa, C. D. II, str. 54.

[88] Tekst kod Smičiklasa, C. D. II, str. 198, br. 193.

[89] Smičiklas C. D. II, str. 192; uključivo do prve riječi na drugoj crti odozdo.

[90] Inače ih redom ima i u neiznesenom tekstu, koji bi išao u srednji stupac kao na pr.:

..... in litore maris, quia modicum lata	in litore maris. L o n g a v e r o i d c i r c o d i c t a e s t quia modicum lata .....
..... labefactari civitas a se ipsa	labefactari civitas p r i m i t u s a se ipsa (Ed. Rački str. 5.)
..... et consilium a civibus; presul T h e o d o r u s d e b i t u m m o r t i s s o l u i t, rector inutilis	et consilium civibus presul n u l l u s e r a t, rector inutilis ..... (Ed. Rački str. 26.)
..... appellati, cunctique se cum arte simulaverunt	appellati, cuncti se civitatem simulaverunt ..... (Ed. Rački, str. 62)
..... praeerat capitulo archidiaconus	archidiaconus preerat capitulo. (Ed. Rački, str. 62)
..... H i s t e m p o r i b u s f u i t quidam dux C r o a t o r u m Reles	..... F a c t u m e s t a u t e m, u t tempore quodam dux Reles ..... (Ed. Rački, str. 69.)
..... Recepta etiam e x computatione	Recepta etiam computatione (Ed. Rački, str. 73.)

[91] 1. Qualiter Salonitani ad insulas confugerunt. 2. Qualiter de insulis redeuntes Spalatum intraverunt. 3. Cathalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria. 4. Virum valde egregium et bonitale plenum Crescentium nomine. 5. De exemptione Jadrensis ecclesie. 6. De episcopatu Farensi.

[92] 1. Item eiusdem Honorii junioris Salone urbs archiepiscopi de ordinatione episcoporum alia capitula. 2. Epistola quam misit d. Joannes papa per Joannem episcoporum Anchonitane ecclesie et Leonem episcopum

Palestine ecclesie ad Joannem episcopum Salonitane ecclesie. 3. Item alia epistola quam misit d. Joannes papa per prefatos episcopos ad regem Croatorum. 4. Item epistola ad Jadertinum episcopum sive per totam Dalmatiam. 5. Epitaphium Suonimerii regis Croatorum. 6. Synodus generalis domini Petri archiepiscopi prefati celebrata in ecclesia sancti Andree apostoli de qua supra dictum est.

[93] Rački, Historia salonitana, str. 12, nota a, f.

[94] Jedna vijest uz ime sv. Dujma mora da je u katalogu postojala, kad već postoje vijesti uz imena manje važnih biskupa. O njemu se kao patronu i zaštitniku metropolije bezdvojbeno pričalo mnogo, pa je jedna od verzija njegova života bila bez sumnje i u katalog-memorije unesena, da li baš ta ne znamo, pretpostavljamo zato, što je ona najstarija očuvana verzija.

[95] Slijedi pod pasusom 12.

[96] Ovo »sub annis domini 213« Rački hipotetično ispravlja u 513. Sigurno je brojka krivo pročitana i prenesena. U Benjinu katalogu nalazimo 513. (isp. Bulić-Bervaldi: O. c., str. 106.), inače je to očita glosa.

[97] Vidi pasus 10.

[98] Dalje razrađuje o njemu sam Toma.

[99] Isto.

[100] Toma u konceptu napominje, da je umro prije opsade Solina, te je ovo on iznio.

[101] Klaić: *O. c. str. 217. »Prema tomu suditi nam je, da on taj katalog nije prepisao iz kojega starijeg kataloga ili ljetopisa, nego da je sam taj katalog sastavio upotrebivši zato razne dokumente, i to tako, da je nadbiskupe i vladare, koji se u nekom dokumentu spominju, označio kao suvremenike pridavši im godinu, kad je taj dokumenat izdan«.*

[102] Klaić: O. c., str. 216—17.

[103] Uz njega su pridodani splitski sinodi i papinska pisma (925—928).

[104] Uz Rajnera nema ovih oznaka karakterističnih za katalog.

[105] Već je Rački znao, da pisma i sinodi ne pripadaju vremenu, u koje ih je Toma stavio, nego ovoj drugoj koincidenciji, te ih je u svojoj ediciji H. s a l o n i t a n e na nju prenio.

[106] Bulić-Bervaldi, O. c., str. 73—110.

[107] Idem, str. 89.

[108] Idem, str. 97.

[109] Idem, str. 99.

[110] Idem, prilog F na str. 106.

[111] Salonitana et Spalatensia sacra, fol. 125 u Drž. arhivu u Zagrebu.

[112] Amabilisa imaju na pr. Propagandin i Ponzonijev katalog. V. Bulić-Bervaldi O. c., str. 102 (B), 105 (D).

[113] Hist. sal. ed. Rački str. 48.: » ... rogatus est ab eodem (= a Laurentio) ut passiones beatorum martirum Domnii et Anastasii, que i n c u l t a f u e r a t a n t i q u i t u s s e r m o n e c o n s c r i p t a luculenta compositione nitere. Quod ille grataṅti corde consentit, sumptoque temate a v e t e r i b u s y s t o r i i s legendas utriusque martiris lepido satis dictamine innovare. Ymnos etiam composuit et quicquid de beato Domnio musice canitur, metrico sermone conscripsit.

[114] Farlati: O. c. I. 405.

[115] » ... Domnius igitur satis prospero cursu mare emersus S a l o n a s devenit. ... Prefectum urbis Maurilium (Bulić vidi grešku za M.

Aurelija: Kronotaksa str. 15) nomine ad predictam civitatem S a l o n a r u m venisse ... — ... De cuius morte tam prefectus quam ceteri S a l o n a r u m cives ...

[116] Dyggve E., Recherches à Salone I, Copenhague 1928, str. 11—16 — Neue Untersuchungen bezüglich des Überganges über den Jaderfluss bei Salona, Šišićev Zbornik, Zagreb 1929, str. 561 ss i n. 5.

[117] G. Novak: Isejska i rimska Salona, Rad Jugoslavenske akad. br. 270, Zagreb 1948, Separatni otisak str. 18—30.

[118] Šišić, Priručnik, str. 154—7.

[119] Ed. Rački, str. 55.

[120] Šišić, Priručnik, str. 152 i n. 2.

[121] Šišić, Priručnik, str. 152. — Povijest Hrvata, str. 416, n. 23.

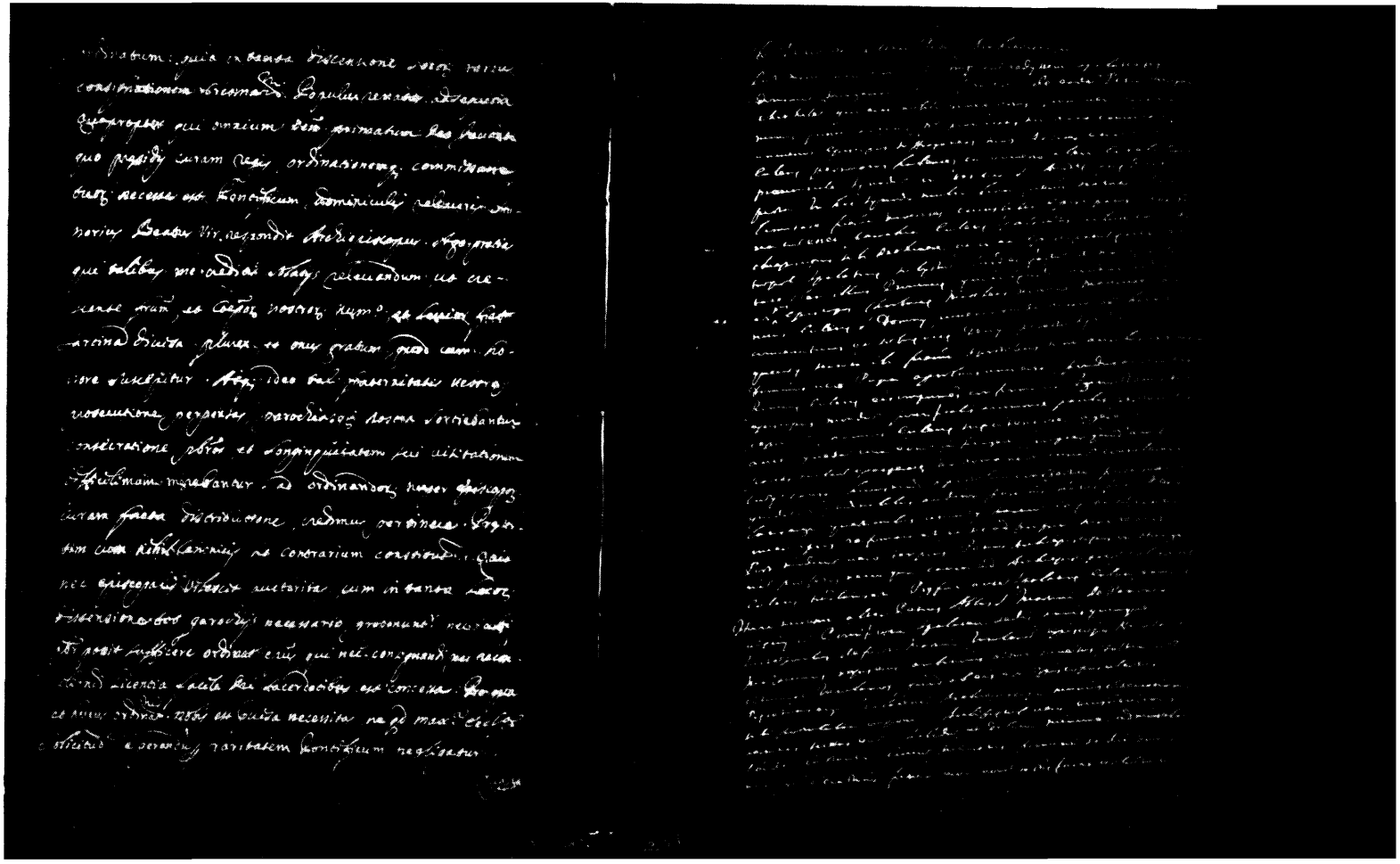

Sl. 1. Ughellijev nastavak H. s. maior sa glavom XXII H. s. minor (prethodna strana H. s. maior nije zadnja jer je uvezivanjem tabaka došlo do poremećaja)

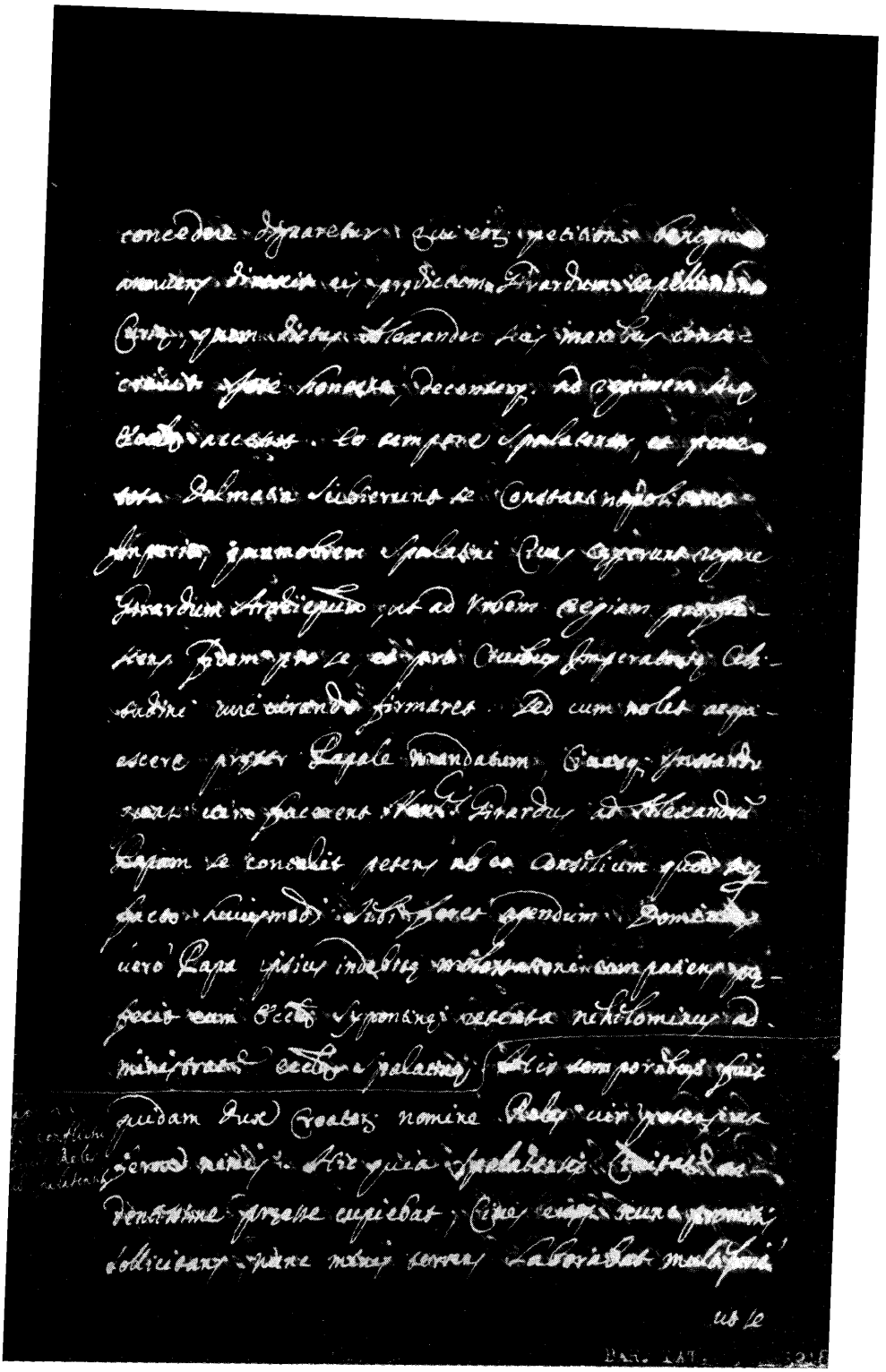

Sl. 2. Mlađi barberinski primjerak Hist. sal. maior (3218). Lucius rastavlja tekst na glave. Sa strane njegov rukopis.

tenses ut Columanio Regi, et eius posteris subiecti, et fideles omni tempore permanerent. Tunc Rex Civitatem ingressus Sualde honorifice, a clero, et populo susceptus est. Et ea die procuratione affluenter a Civitate suscepta, confectisque, ac traditis Immunitatis privilegijs. Dederunt Spalatenses Regi Columano Turrem Orientalis anguli. Rex autem posuit ibi ducem quendam cum non parva militum manu, qui erat per Croatiam exactor regalium tributorum.

Inde autem pertransiens, venit Tragucium, et denique Jaderam, a quibus Civitatibus simili exemplo susceptus fecit eis Libertatis privilegium, et sic in Ungariam est regressus Anno D. M. CIII.

Cum autem Crescentius debitum mortis soluit sepultus est in Sacro Ofago Marmoreo in Introitu Ecclesie S. Domnij ex parte Boreae.

15. Qualiter Manasses voluit prodere Civitatem Spalatensem

Manasses Archiepiscopus iste fuit Ungarus, electio ipsius facta fuit ad instantiam Laicorum, qui primus fuerat Clericus in Curia Colomani Regis, et erat gratiosus apud

eum

Sl. 3. Mladi barberinski tekst (3218) sa bilješkom o Krescencijevu sarkofagu. Lucius ju je kao »dodatak« crtom uokvirio. Ispod dodao broj glave (18) i njen naslov.

Scardonitana Ecc.ae tantummodo ministrare. Alie-
nas parochias ei praecipimus nullo modo amplius
usurpare, quia si fecerit, sine dubio a nostro Pon-
tificio excommunicatus manebit. Palium vero
et usum Palei Jo. S. Spalatens. Ecc.ae Archiepiscopus
sicut antiqua consuetudo fuit commissimus. Cui
volumus, ut tota mente obediat. Cumque ut verum
Patrem amissis, quia nunc Dei gratia subditos illu-
xerat cum suis praepositis curam obedientiae exhi-
bere delectaturis.

In quodam libro Vetustissimo
Aprilis XI in Salona Dalmatiae Sanctorum Dominorum
Epi. Fortunati, Eustorgii, Nestorii, Maximi, Do-
nati, Hagii e f. et aliorum CCXL

Maximus Salonarum Dalmatiae Epus in Decreto Synodi apud Ladicam

Cathalogus

PAR. LAT. 3218

Sl. 4. Mlađi barberinski tekst (3218) Lucius ga kao dodatak označio crtom. U njemu bilješka »In quodam libro vetustissimo«.

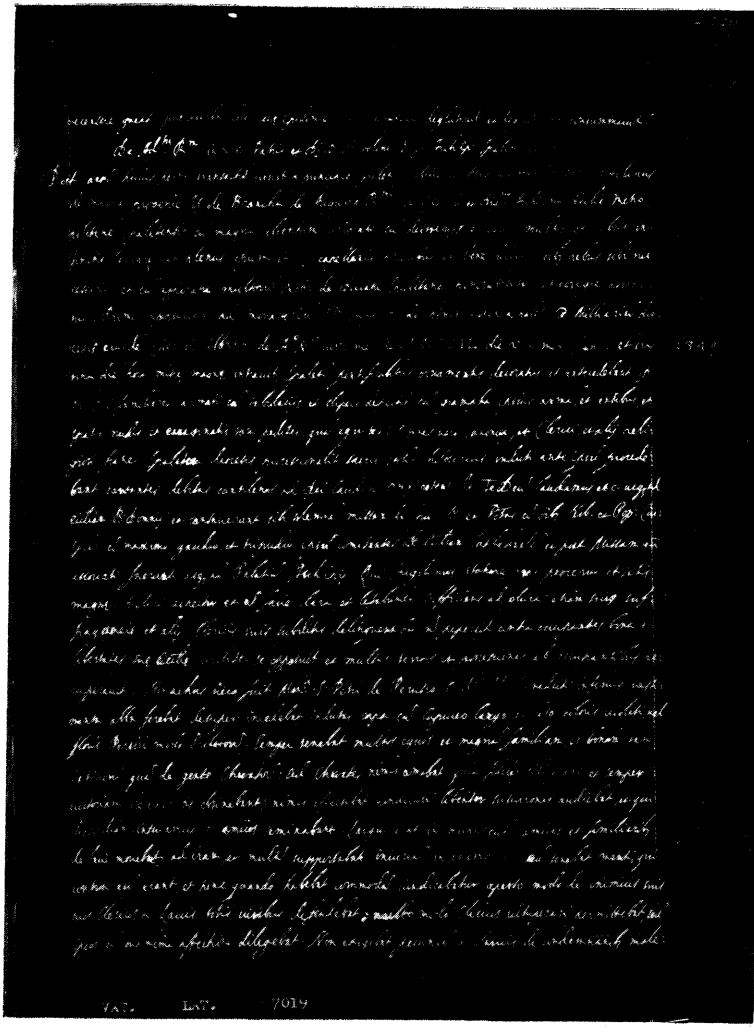

Sl. 5. Luciusova kaligrafija na ostavštini vatikanskoj biblioteci.

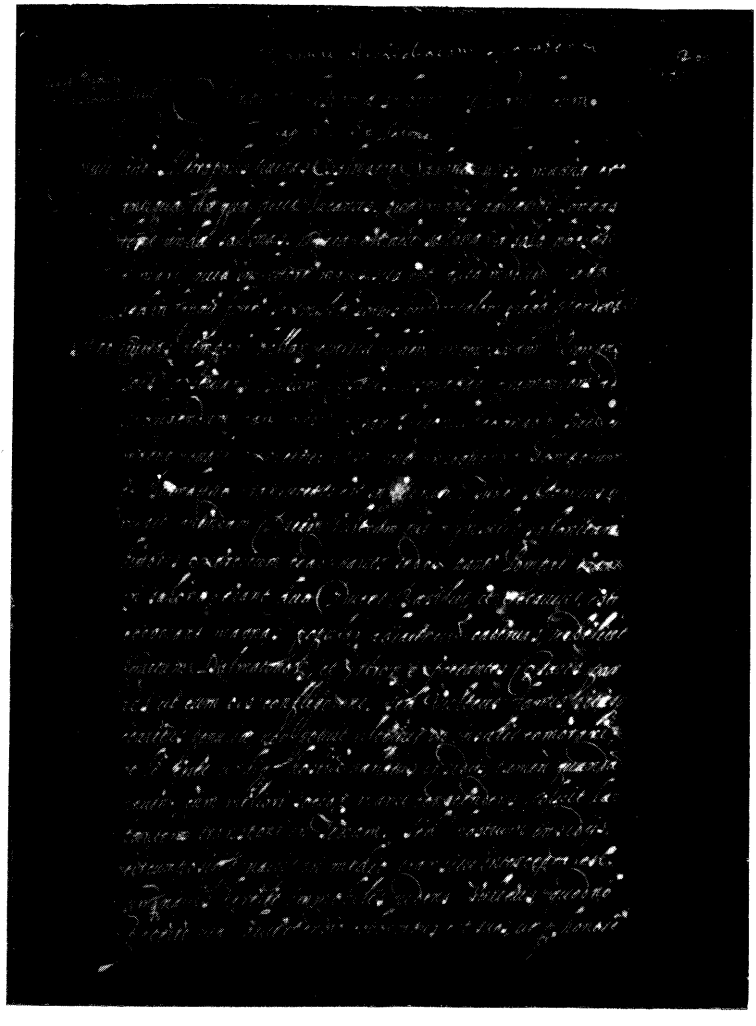

Sl. 6. Početak starijeg barberinskog teksta (828)
sa Luciusovim bilješkama.

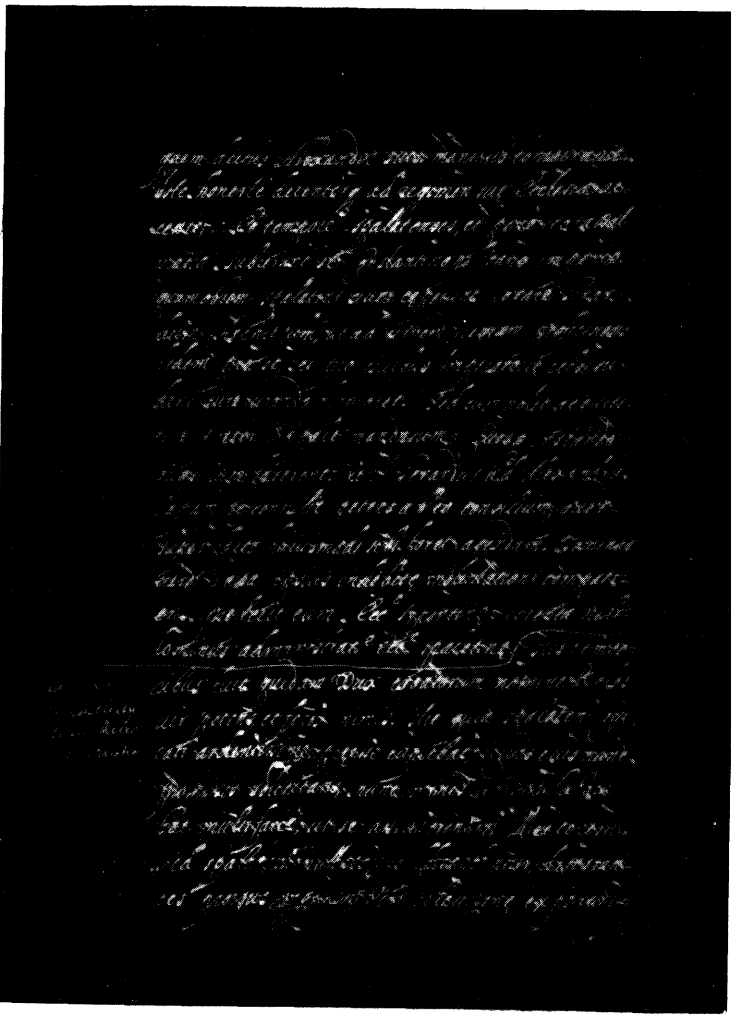

Sl. 7. Stariji barberinski primjerak Hist. sal. maior (828)
Po strani Luciusova kaligrafija s istim tekstom kao i na odgovarajućem mjestu u mlađem barberinskom primjerku (Sl. 2).

Incipit historia Salonitanorum Pontificum

601

Archiepiscopus Salonitanus ecclesie

616

604

Sanctus Dominus Archiepiscopus Salonitanus primus

Gaudentius Archiepiscopus Salonitanus in numero secundus

Symphorius Archiepiscopus Salonitanus in numero tertius

Hyrsicius 4

Galenus 5

Honofrius 6

Maximus 7

Pascasius 8

Cesarius 9

Pisanus x

Clicerius 11

Honorius 12

Januarius 13

Hesuinus xiij suo tempore sanctiss. epus urbis Rome

Zozimus scripsit eplam q monachi uel laici nisi per

gradus ecclesie non debeant ad summum sacerdotium

peruenire ut infra sub anno dni 413

Gaudianus 15

Stephanus 16

Honorius 17

Frontinianus 18

Sl. 8. Početna strana Propagandinog primjerka. Sprijeda Memorie (katalog), otraga na fol. 607 vidi se naslov H. s. maior.

Petrus . . . 86 Vngarus anno tertio sui [illegible] fecit Concilium [illegible] in Eccla
Bernardus . . . 87 S. Andree anno dni 1185 [illegible]
Slauico electus . . 88 Tempore Sanctiss. dni Lucij Pape [illegible]
Guizellus . . . 89 Regnante Vngarie Rege Bella.
Vgonius . . . xc
Rogerius . . . 91
Joannes . . . 92
Petrus . . . 93
Balianus . . . 94 Iste Balianus sub 1226 statuit [illegible]
Dominicus . . . 95 decretum [illegible] Harchie Abbatissa [illegible]
Hugolinus . . . 96 nasterij S. Marie de Torrellis, [illegible]
Petrus de Pago . . 97 males suas per modum [illegible] subsequitur
Franciscus Maripetro Venetus 98 expresse faciat profitenti. videlicet
Peregrinus de Aragona 99 Ego N. [illegible] deo et sancte [illegible]
Dominus de Judicibus . C et [illegible] D. Abbatisse vel [illegible]
Bartholomeus Tabarelis 101 [illegible] Monasterio [illegible] deo [illegible]
Jacobinus Gaduario 102 [illegible] nobis debitam [illegible] S. Benedicti obedientiam, et [illegible]
Laurentius Zane Venetus 103 ac stabilitatem [illegible] conuersionem [illegible] meorum promitto.
Joannes Furlino . . 104
Furscarius Cardinalis 105 Venetus
Bartholomeus Auerolus 106 [illegible]
Bernardus Zane 107 Venetus
Andreas Cornelius 108 Venetus 1512.

Sl. 9. Svršetak kataloga splitskih nadbiskupa sa Andrijom Corneliusom u Propagandinim Collectaneama.

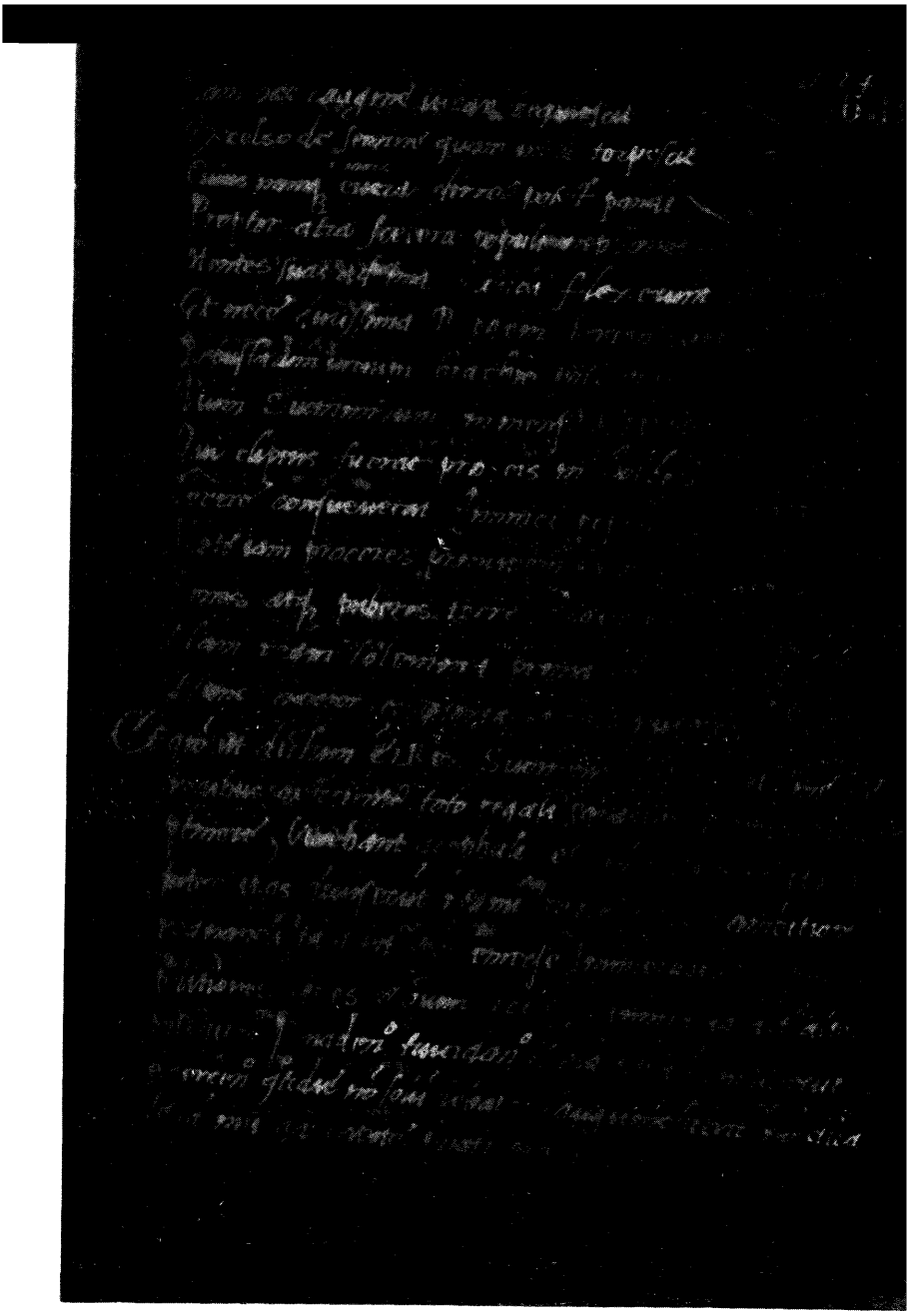

Sl. 10. Propagandin rukopis, završetak Zvonimirova epitafa.

dens eccle. cum atrupho martiri perexit ad dnm.

Ea tempestate salona optimo de clicero. et natali
statu pollebat. magna ciuium et extrane salo
orum pplositate florebat. Persecutionis uero iam cessante tan
te procella. eccla suum paulatim resumpsit uigorem. sulibus
multitudo cleri que ibi erat. ecclasticis cepit in
stitutionibus informari. pluresque presules post bea
tum dominium sertatim successerunt. De aliquibus prouat sci
re potuimus ad posterorum memoriam aliqua disse
ramus. Tempore leonis imperatoris cum antonius
tirannus fuisset imperator designatus propter res in sibi
delicta gestas. in palatio intemptus est. Idem leo leo
nem iuniorem filium nepotiani copulata sibi quidam nep
te sua in matrimonio loco antemii apud rauen
nam cesarem ordinauit. Hic ergo leo regno poti
tus legitimo. clicerium quendam strenuum uirum
qui sibi ante illud tempus tirannico more regnum impo
suerat. cauta ab imperio expellere uoluit. Un
de uolens eum extra regni negotia qui priuatum ma
nere. apud salonam dalmatie epm fieri fecit.
Temporibus uero pelagii et gregorii doctoris romanorum
pontificum. fuit quidam archiepus salone natalis no
mine. eiusdem indigena ciuitatis. qui cum multorum esset

Sl. 11. Najstariji primjerak Historije salonitane Tome arcidakona u kapt. arhivu u Splitu. Na njemu se vidi kako je naslov poglavlja »De Glicerio et Natali Salonitanis presulibus« kasnije umetnut. (Završetak drugog retka i ostale, blijeđe, napisane riječi na kraju trećeg, četvrtog i petog retka.